

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.81(497.434)"1470"

Prejeto: 4. 9. 2018

Igor Sapač

izr. prof. dr., muzejski svetovalec, Univerza v Mariboru, Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo,
Oddelek za arhitekturo, Krekova 2, SI-2000 Maribor
E-pošta: igor.sapac@um.si

Grad Breg pri Ribnici na Dolenjskem in njegov arhitekturnozgodovinski pomen

IZVLEČEK

V ravnino postavljeni grad je nastal okoli leta 1470 za oskrbnika gradu Ribnica Andreja pl. Lamberga († 1473). Z njim so nadomestili srednjeveški dvor, ki je bil uničen med turškim vpadom leta 1469. Zasnovali so ga kot heterogeno oblikovan grajski kompleks s krožnim zunanjim vodnim obrambnim jarkom, samostojnim obrambnim obzidjem in z višjo prosto stoječo glavno grajsko stavbo na sredini zasnove. Opravljena stavbna analiza je pokazala, da je bil grad Breg zanimiv arhitekturno-razvojni primer hibridne zasnove, ki je v eni stavbni fazi združila koncept protiturške utrdbe oziroma tabora in v ravnino postavljenega protorenesančnega plemiškega dvorca s poznogotsko oblikovanimi drobnimi stavbnimi členi. Z gradnjo gradu Breg se je začela izjemno bogata gradbena in arhitekturna dejavnost rodovine Lamberg na Kranjskem. Čeprav so od gradu po rušenjih v 18. in 19. stoletju ostali razmeroma skromni ostanki, je še vedno mogoča dovolj zanesljiva interpretacija pričevalne arhitekturne zasnove iz zadnje tretjine 15. stoletja.

KLJUČNE BESEDE

grad, srednjeveški gradovi, dvorec, renesančni dvorci, Breg pri Ribnici, Willingrain, arhitektura, arhitekturna zgodovina, kastelologija, stavbni razvoj, gotika, renesansa, Lamberg, Kobenzl, Rudež

ABSTRACT

CASTLE BREG NEAR RIBNICA IN THE DOLENJSKA REGION AND ITS ARCHITECTURAL-HISTORICAL SIGNIFICANCE

The flatland castle was built about 1470 for the steward of the Ribnica Castle, Andreas von Lamberg (died in 1473) in place of a medieval manor house that was demolished during a Turkish incursion in 1469. It was designed as a heterogeneously constructed castle complex, surrounded by a circular moat, with an unattached defensive wall, and a higher, freestanding building in the centre. The building analysis has found the Castle Breg to be an interesting example of architectural development, featuring a hybrid layout where a single architectural phase merged the concept of anti-Turkish fortification or tabor on the one hand and a proto-Renaissance noble mansion built on a plain and exhibiting late-Gothic architectural details on the other. The construction of the Castle Breg ushered in an era of an extremely rich building and architectural activity of the Lamberg family in Carniola. Although the destructions in the eighteenth and nineteenth centuries left little trace of the castle, it is still possible to make a sufficiently reliable interpretation of its illustrative architectural design from the last third of the fifteenth century.

KEY WORDS

castle, medieval castles, mansion, Renaissance mansions, Breg near Ribnica, Willingrain, architecture, architectural history, castelology, building development, Gothic art, Renaissance, Lamberg, Cobenzl, Kobenzl, Rudež

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg s severne strani (Igor Sapač, 2018).

Severozahodno od Ribnice na Dolenjskem se v ravnici na robu vasi med drevesi skrivajo ostanki gradu Breg.¹ Uvrščajo se med manjše in manj znane predstavnike slovenske grajske dediščine.² Kljub temu imajo v skoraj tisočletnem razvojnem loku grajske arhitekture na sedanjem slovenskem ozemlju nepogrešljivo mesto. Dokumentirajo, kako se je že v drugi polovici 15. stoletja začel arhitekturnorazvojni proces, ki je v 16. stoletju pripeljal do nadomeščanja srednjeveških gradov z manjšimi renesančnimi dvorci. Čeprav je stavbna zasnova gradu Breg ohranjena samo v fragmentih, je kljub temu še vedno dovolj pričevalna, da jo je mogoče uporabiti kot enega najboljših primerov za ilustracijo povezav med srednjeveškimi nižinskimi oziroma vodnimi gradovi in renesančnimi utrjenimi nižinskimi dvorci, ki so bili obdani z obrambnim vodnim jarkom. Stavbna zasnova gradu Breg doslej še ni bila dovolj celovito in poglobljeno analizirana.³ To niti ni zelo presenetljivo,

saj so od celote – po opustitvi v poznem 18. stoletju in rušenjih do konca prve četrtine 19. stoletja – ostale samo skromne razvaline. A na osnovi poglobljene analize razvaljenih ostankov in Valvasorjeve upodobitve ter z upoštevanjem ustreznih analogij je še vedno mogoče dovolj prepričljivo razbirati in interpretirati njegovo stavbno zasnovo.

Stavbna zasnova gradu Breg

Grajska stavba je nastala približno poldrugi kilometer severozahodno od središča Ribnice oziroma ribniškega gradu. Postavili so jo ob trgovski cesti, ki še sedaj povezuje Ribnico in Ljubljano in ki je od 14. stoletja postajala vse pomembnejša.⁴ Osnovna situacija v prostoru se vse od nastanka gradu ni bistveno spremenila.⁵ Grajski kompleks je postavljen v ravnici, na južnem robu istoimenske vasi in zahodno ob okljuku potoka Bistrica. Vzhodno in južno od kompleksa se razprostirajo nepozidani travniki, zaradi česar imajo grajski ostanki še vedno dominant-

¹ Na osnovi rezultatov stavbne analize za osnovno tipološko oznako objekta uporabljam besedo grad. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 99, 141; Sapač, *Kaj je grad?*, str. 391–412. Isto oznako sta za ta objekt v svojih kasteloloških delih uporabila tudi Ivan Komelj in Ivan Jakič. Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 81; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68. Ivan Stopar je za oznako objekta uporabil oznaki dvor in graščina, kar pa se zdi manj ustrezno. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25–28.

² Ostanki gradu so vpisani v register nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije pod evidenčno številko EŠD 13410 (Breg pri Ribnici na Dolenjskem – Grad Pungart). Označeni so kot arheološka dediščina oziroma arheološko najdišče. Ostanki nimajo statusa kulturnega spomenika. (<http://rkd.situla.org/>)

³ Prim. Komelj, *Srednjeveška grajska arhitektura*, str. 81; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Sapač, *Razvoj*, str. 99, 141;

Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25–28 (Z deloma povzetimi mojimi stavbnozgodovinskimi ugotovitvami iz leta 2003 in objavljenim mojim hipotetičnim tlorisom gradu Breg, ki je nastal na podlagi premalo natančnih terenskih izmer takrat zelo zaraščene lokacije in zmotne interpretacije tlorisne zasnove osrednje stavbe v grajskem kompleksu na podlagi skice dr. Ivana Komelja iz prvih let po drugi svetovni vojni. Prim. KMJ: *Dolenjski gradovi*: Breg. Dodatno zmedo je povzročila zmotna objava reprodukcije risbe v zrcalni obliki). Za pomen ceste prim. *Slovenski zgodovinski atlas*, str. 92.

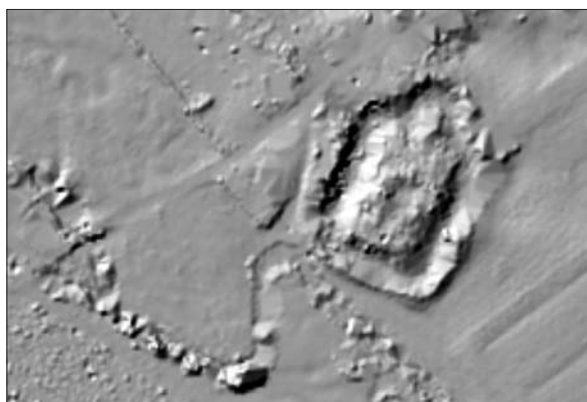
⁴ ⁵ To je mogoče sklepati tudi na osnovi situacije na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224) in situacije v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823 (ARS, SI AS 176/N/N175/g/A08).

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu Breg z vzhoda, iz smeri glavne ceste (Igor Sapač, 2018).

Kamniti dvoločni most čez Bistrico in območje nekdanjega grajskega mlina (Igor Sapač, 2018).

Območje gradu Breg s potokom Bistrico in nekdanjim krožnim grajskim obrambnim jarkom na lidarskem posnetku (http://gis.arso.gov.si/evode/profile.aspx?id=atlas_voda_Lidar@Arso)

Pogled na lokacijo nekdanjega gradu z juga. Dobro je viden okop na zunanjem robu obrambnega jarka (Igor Sapač, 2018).

Kamniti eskarpni zid ob severozahodnem robu grajskega obrambnega jarka (Igor Sapač, 2018).

Nekdanje mostišče na severni strani grajskega obrambnega jarka (Igor Sapač, 2018).

tno vlogo v širšem prostoru. Zahodno od nekdanjega gradu stojijo ob Bistrici in slikovitem kamnitem dvoločnem mostu deloma modernizirana stara poslopja nekdanjega mlina in žage, ki sta sprva najverjetneje pripadala gradu.

Grajski kompleks se z osnovno tlorisno obliko približuje nepravilnemu peterokotniku in je na vseh straneh obdan z umetno ustvarjenim krožnim obrambnim jarkom. Kompleks je vključno z jarkom v osi jugozahod–severovzhod dolg približno 88 m, v osi jugovzhod–severozahod pa približno 64 m. Jarek je širok od 8 do 16 m in globok približno 3 m, vendar ponekod zasut za 1 m. Sedaj je suh, sprva pa je bila vanj iz jugozahodne strani – po sedaj zasutem prekopu, dolgem približno 6 m – speljana voda iz potoka Bistrica. Na severozahodni in severni strani je jarek na zunanjem robu zamejen z močnim kamnitim eskarpnim zidom, ki je visok do 4 m, zgoraj debel 80 cm, spodaj pa – zaradi poševno postavljenega zidnega plašča – še več. Sledovi kažejo, da je zid potekal tudi na severovzhodni strani jarka. Tam je na ostanke eskarpnega zidovja z zunanje strani prislonjen manjši kozolec iz 19. stoletja ali prve polovice 20. stoletja. Na jugovzhodni in jugozahodni strani je jarek na zunanjem robu dopolnjen z zemeljskim okopom, ki je visok do 2 m in v preseku širok 3,7 m. Na severni strani jarka so vidni ostanki mostišča, zidanega s

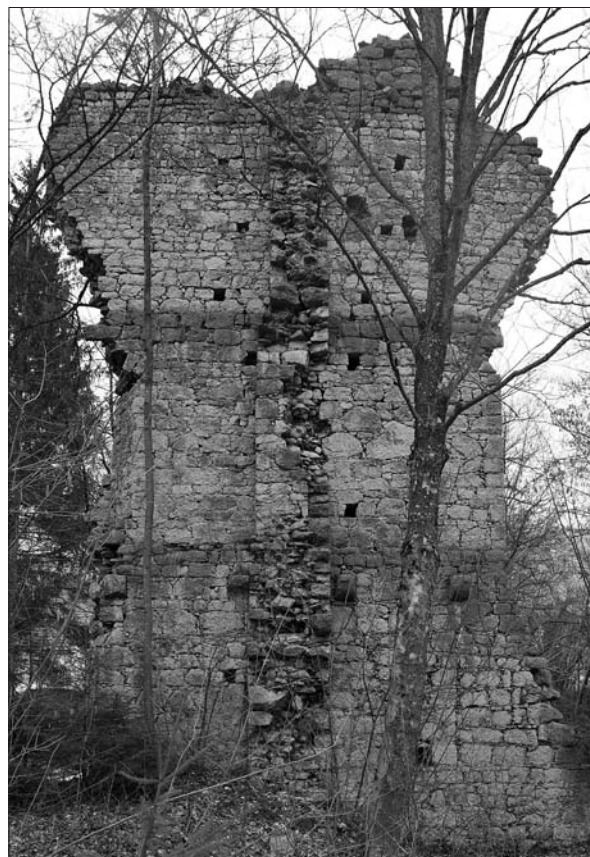
kamnom, zahodno od mostišča pa je edini dostop v jarek, oblikovan kot dokaj položna vkopana rampa. Oblika mostišča kaže, da se je nanj navezoval lesen mostovž, ki je bil dog približno 11 m in širok 3 m. Mostovž se je nasproti mostišča zaključeval na vhodnem stolpu grajskega stavbnega kompleksa. Zidovje tega stolpa je povsem izginilo, a oblikovanje terena kaže, da je bil postavljen diagonalno na severni vogal zunanjega obzidja dvorca in najverjetneje zasnovan na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno $8,3 \times 5,9$ m.

Območje gradu znotraj obrambnega jarka je bilo zasnovano na skoraj povsem pravilni pravokotni talni ploskvi v izmeri 29×42 m in na vseh štirih straneh obdano s približno 110 cm debelim obrambnim obzidjem. Obzidje je sedaj do tal podrto, a je njegov potek na terenu mogoče še vedno dovolj dobro slutiti. Ob južnem vogalu nekdanjega obzidja so vidni ostanki kamnitega zidovja, ki kažejo, da je tam stal vogalni obrambni stolp s približno kvadratno talno ploskvijo in $5,5$ m dolgimi stranicami. Zdi se, da je enak stolp stal tudi na zahodnem vogalu obrambnega obzidja. Na nekdanjo severovzhodno stranico obzidja se navezuje podolžni plato, ki z obliko kaže, da je tam nekoč stala na zunanjo stran obzidja prislonjena stavba s pravokotno talno ploskvijo v izmeri $7,5 \times 16,1$ m. Glede na položaj v okviru stavbnega kompleksa in upoštevanje velikost talne ploskve je mogoče sklepati, da je tam stala utrjena grajska kašča. Na južni vogal te stavbe se je naslanjalo neko manjše pomožno poslopje, ki je bilo naslonjeno na notranjo stran severovzhodne obzidne stranice in zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri $8,3 \times 7,5$ m. Ohranjen je spodnji del jugovzhodnega zidu tega poslopja; debel je 80 cm.

Jugovzhodni zid manjšega pomožnega poslopja je postavljen na črti jugovzhodnega fasadnega zidu glavnega oziroma osrednjega grajskega poslopja. To je bilo široko $18,5$ m in najverjetneje dolgo $24,7$ m. Med glavnim grajskim poslopjem in štiristranim

Pogled na jugovzhodni del obrambnega jarka in na območje znotraj obrambnega jarka z visokim ostankom severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

Pogleda z zunanje (levo) in notranje strani (desno) na visoki ostanek severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

obrambnim obzidjem je bilo medzidje, ki je bilo na severovzhodni strani široko približno 11 m, na jugovzhodni, jugozahodni in severozahodni strani pa samo 4 do 5 m. Povsem jasen je potek severovzhodnega fasadnega zidu glavnega poslopja in zelo dobro sta razpoznavana tudi nizka nastavka njegovih severozahodnega in jugovzhodnega fasadnega zidu. Ostanke jugozahodnega fasadnega zidu so pod rušo, a je njihov potek na terenu še mogoče dovolj dobro določiti. Čeprav je na jugozahodni strani tlorisna situacija zelo zabrisana, je s precejšnjo verjetnostjo mogoče ugotoviti, da je bilo glavno grajsko poslopje zasnovano na pravokotni talni ploskvi, in zdi se, da so bili vsi njegovi zunanji zidovi v pritličju debeli 130 cm. Ostanke kažejo, da je bil tloris glavnega poslopja najverjetneje zasnovan simetrično glede na os osrednje veže, ki je potekala od glavnega portala osrednjega poslopja na severozahodni fasadi do jugovzhodne fasadne stene.⁶ Na jugovzhodnem kon-

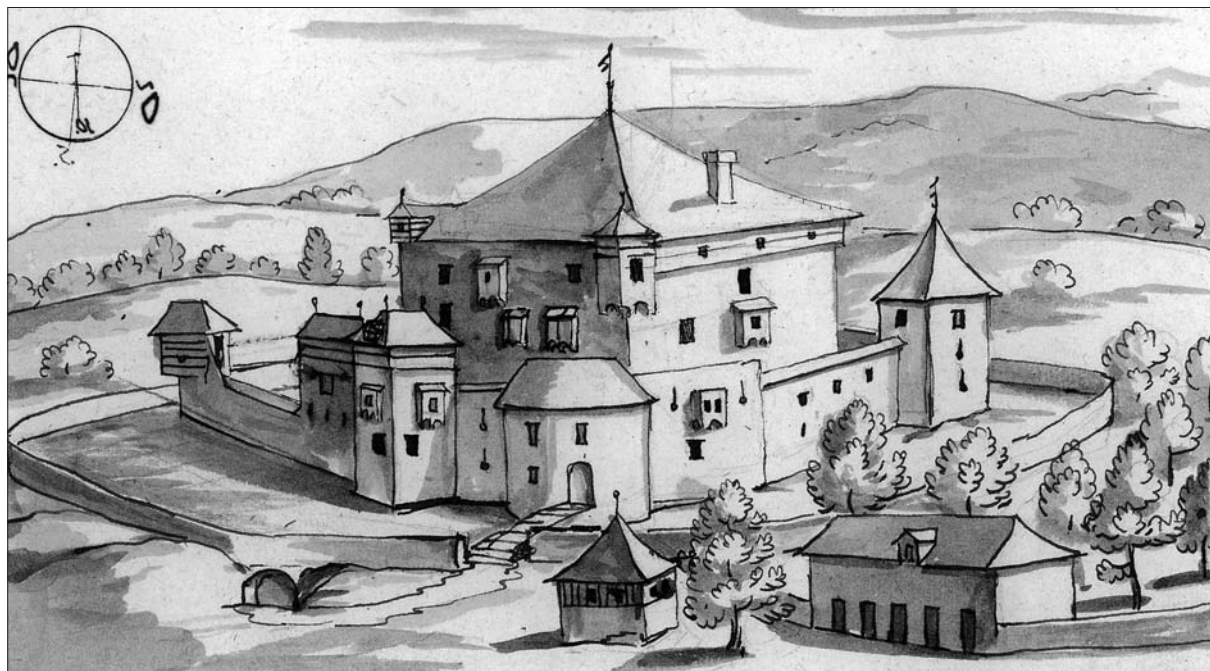
cu veže je bilo najbrž stopnišče, ki je bilo speljano v nadstropji. Glavno poslopje nedvomno ni bilo pokleno. Veža je bila široka približno 4,7 m, stranski prostori ob njej pa približno 7,6 m.

Višinska razmerja glavnega grajskega poslopja so dobro dokumentirana na njegovi severovzhodni fasadni steni, ki je v takšni obliki – zlasti zaradi trdne gradnje – brez večjih sprememb že vsaj od okoli leta 1930.⁷ Ostanek je dolg 6,7 m, visok do 13 m, v pritličju debel 130 cm in na notranji strani okrepjen z nastavkom prečne stene, ki je v pritličju debel 110 cm. Kamnita zidava zidu je zelo kakovostna –

leseni stropniki zaradi potrebe po čim krajši razdalji med lesi usmerjeni v smeri severozahod–jugovzhod in ne severovzhod–jugozahod.

⁷ Prim. fotografije v: *Ilustrirani Slovenec*, 7, 1931, str. 390–391; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 483; INDOK (Breg pri Ribnici, foto: Ivan Komelj, 1953); *Dolenjski list*, 1972, foto: J. Prime; ZVKDS OE Ljubljana (Fotografije razvalin gradu Breg pred letom 1990); Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Sapač, *Razvoj*, str. 99; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25–28; upodobitve v: Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 114 (akvareli-rana upodobitev razvalin gradu Breg avtorja Janka Trošta iz leta 1939, sedaj v zasebni lasti); INDOK (Breg pri Ribnici: dva akvarela razvaljene grajske stene avtorja Janka Trošta iz okoli leta 1947); Gerlanc, *Kočevsko*, str. 217–218 (Skica razvalin gradu Breg pri Ribnici avtorja Izidorja Moléta iz časa okoli leta 1950 oziroma pred letom 1956).

⁶ Obstoj dolgega prostora skozi celotno širino stavbe, ki ga je mogoče interpretirati kot vežo, je ugotovil že Ivan Komelj v prvih letih po drugi svetovni vojni. Prim. KMJ: Komelj: *Dolenjski gradovi: Breg – skica tlorisne zasnove*. Dandanes je mogoče steno med vežo in stranskima prostoroma na terenu samo slutiti. A ta stena je vsekakor obstajala, sicer na ohranjeni severovzhodni steni ne bi bilo konzol, ker bi bili

Grad Breg na risbi iz knjige skic za *Topografijo Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja. Risba je glede na original reproducirana v prezrcaljeni obliki in tako ustreza terenski situaciji (Valvasor, *Topografija Kranjske* 1678–1679. Skicna knjiga, str. 342).

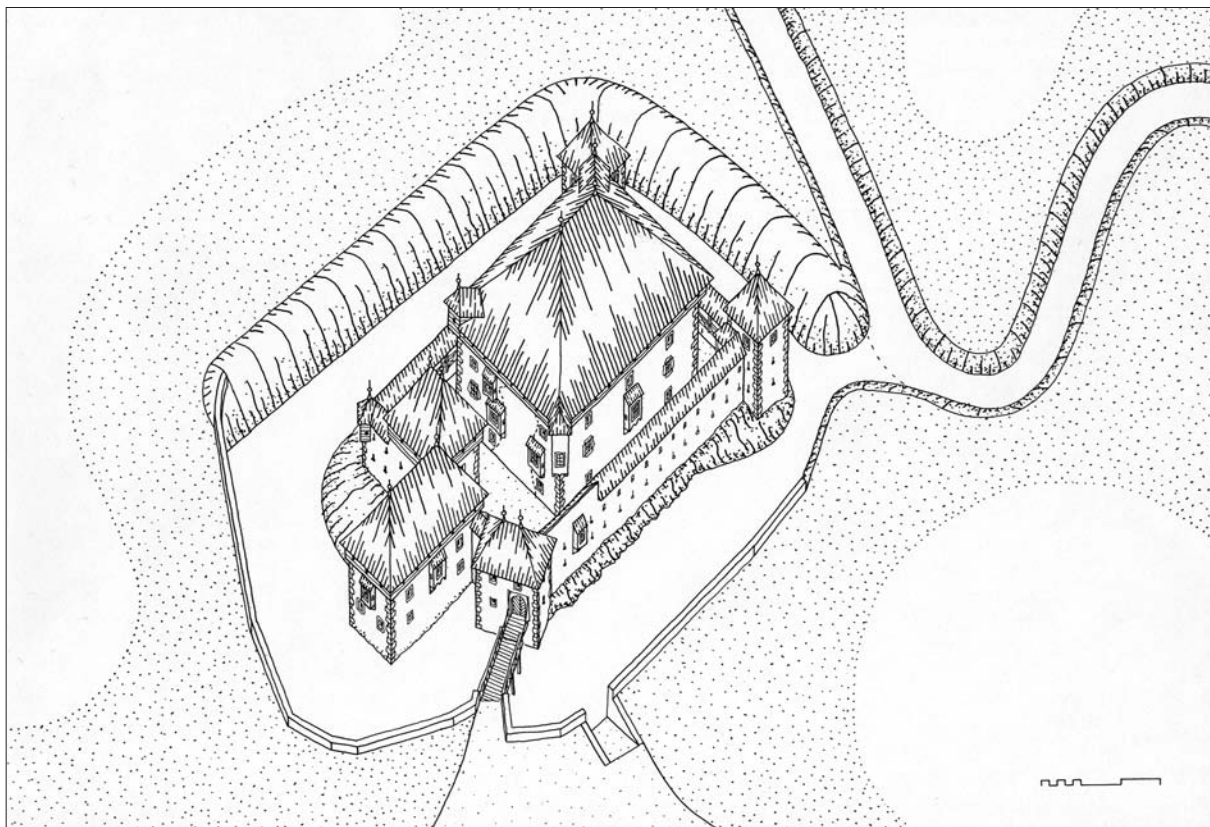
iz deloma obklesanih lomljencev sivega lokalnega apnenca, v tradiciji gotskega stavbarstva uravnanih z izravnalnimi plastmi iz manjših kosov kamna. Kamniti kosi so povezani z močno sproti gašeno živoapneno malto. Zato so po mnogih desetletjih od porušitve še vedno dobro prepoznavni sledovi nekdanjih petih okenskih odprtin in vrh zidu sega skoraj do prvotne višine. Okenske odprtine so bile različnih velikosti in zgoraj zaključene s kamnitimi segmentnimi loki, ki pa so že vsi sesuti; ponekod so vidni njihovi nastavki. Zid kaže, da je glavno grajsko poslopje obsegalo 4,3 m visoko pritličje, 3,3 m visoko prvo nadstropje, 3,7 m visoko drugo nadstropje in podstrešno obrambno poletažo z 80 cm visokim kolenčnim zidom. Zidovje se z notranje strani s etažami stopničasto tanjša; v prvem nadstropju je debelo 118 cm, v drugem pa 98 cm. Tudi prečni zid je v nadstropjih tanjši kot v pritličju; v prvem nadstropju je debel 102 cm, v drugem pa 85 cm. V prvem nadstropju je na prečnem zidu vidna sled nekdanjega vratnega prehoda. Zidovje kaže, da so bile etaže v glavnem poslopiju predeljene z lesenimi tramovnimi stropi in da niti v pritličju ni bilo obokov. V pritličju so bili leseni stropniki oprti na četrtrkžne kamnite konzole, od katerih so se ohranile tri. Nad prvim in drugim nadstropjem so stropnike oprli na stopničast zidni zamik. V ohranjenem zidovju je na različnih višinah vidnih tudi veliko pravokotnih lukenj – odrnic; to so ostanki nekdanjih lesenih gradbenih odrov, ki so jih po dokončanju stavbe odstranili. Luknje kažejo, da so bili odri v navpični smeri razmaknjeni približno 1 m.

Predstavo o nekdanji arhitekturni celoti, ki si jo je mogoče ustvariti na podlagi oglada ostankov, je mogoče dobro izpopolniti z analizo okoli leta 1678 ustvarjene upodobitve iz knjige skic za *Topografijo Kranjske* Janeza Vajkarda Valvasorja.⁸ Lavirana skica oziroma perorisba s tušem je služila kot predloga za tri malce različne bakroreze, ki jih je Valvasor leta 1679 uporabil za *Topografijo sodobne vojvodine Kranjske* in za *Topographia arcium Lambergianarum*, leta 1689 pa še za za *Slavo vojvodine Kranjske*.⁹ V *Slavi* je Valvasor ob upodobitvi še zapisal, da je grad obdan z močnim obodnim obzidjem, opremljen s stolpi, obkrožen z jarkom in zavarovan proti Turkom.¹⁰ Grajski kompleks je upodobljen v kavalirski perspektivi, z malce dvignjenega – nenaravnega – gledišča. To kaže, da je risba nastala v delavnici, na podlagi neohranjenih terenskih skic. Zato je treba upoštevati, da upodobitev ni povsem zvesta odslikava dejanskega stanja na terenu, ampak manj ali bolj tudi rezultat umetniškega dela v ateljeju. Grajski kompleks je obdan z obzidanim suhim jarkom, v katerem so oblikovane pravokotne vrne gredice. Čez jarek je do barbakana sto zasnovanega enonadstropnega zaobljenega vhodnega stolpa postavljen lesen mostovž. Zastrešeno obrambno obzidje s strelnimi linami v dveh etažah

⁸ Valvasor, *Topografija Kranjske* 1678–1679. Skicna knjiga, str. 342.

⁹ Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*, str. 301; Valvasor, *Topographia arcium Lambergianarum*, št. 28; Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 652.

¹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

Grad Breg okoli leta 1500. Aksonometrična študija. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2018).

je na levem vogalu okrepljeno z višjim dvonadstropnim oglatim stolpom, pokritim s piramidalno streho, na desnem vogalu pa z diagonalno postavljenim manjšim lesenim obrambnim pomolom. Oglati stolp in segmenti obzidja imajo poleg večjih pravokotnih odprtih tudi značilne ključaste strelne line. Med vhodnim stolpom in obrambnim pomolom je na zunanjo stran obzidja prislono dvonadstropno pravokotno poslopje s konzolnima pomoloma v prvem nadstropju, z lesenim podstrešnim delom in s štirikapno slemenasto streho. Zraven tega poslopja je vidno enako visoko in podobno oblikovano poslopje, ki je postavljeno na notranji strani obrambnega obzidja. Četrty vogal obzidja na upodobitvi zakriva velika kubično učinkujoča stavbna masa glavnega grajskega poslopja. Po upodobitvi je mogoče sklepati, da je imelo glavno poslopje poleg pritličja še dve nadstropji, leseno konzolno zasnovano podstrešno obrambno poletažo oziroma hurdo in štirikapno piramidalno streho. V nadstropjih in tudi na podstrešni poletaži je mogoče poleg dokaj velikih pravokotnih oken zaslediti celo vrsto zidanih konzolnih pomolov, od katerih sta dva vogalna. Na strehi glavnega grajskega poslopja je upodobljen dimnik, ki dokumentira tudi položaj prečne stene v notranjosti. Pred grajskim kompleksom sta upodobljeni dve grajski gospodarski poslopji; desno je zasnovano na kvadratni talni ploški, v zgornjem delu leseno in pokrito s štirikapno

piramidalno streho, levo poslopje pa je v celoti zidano, podolžno, s pravokotno talno ploskvijo in štirikapno slemenasto streho. Zdi se, da je zadnje poslopje preživelo rušenje gradu in je od 19. stoletja prezidano v kmečko domačijo, ki sedaj nosi hišno številko Breg pri Ribnici na Dolenjskem 15.

Valvasorjeve upodobitve ni mogoče povsem uskladiti z dokumentiranim stanjem na terenu. Predvsem je treba ugotoviti, da upodobitev zmotno kaže zrcalno podobo resničnega stanja; na obzidje prislono pomožni grajski poslopji sta pri Valvasorju na severozahodni strani, na terenu pa je njune sledove mogoče zaslediti ob severovzhodni stranici obzidja. Na vzhodnem vogalu obzidja ni mogoče zaslediti ostankov ogleatega stolpa.¹¹ Vse kaže, da je Valvasorjevo zmoto oziroma zmoto njegovih sodelavcev v grafični delavnici na Bogenšperku spoznal že raziskovalec ribniške preteklosti Janko Trošt (1894–1975) in to ustrezno upošteval pri lastni akvarelirani interpretaciji Valvasorjeve upodobitve.¹² Valvasor je zmotno prikazal tudi obliko vhodnega stolpa grajskega kompleksa, ki ni imel zaobljene talne ploskve,

¹¹ Zmota je morda nastala, ker je risba nastala kot neposredna predloga za vrezovanje v bakreno ploščo, a so jo nato pomotoma še enkrat prezrcalili.

¹² Troštovo upodobitev hrani Muzej Ribnica. Njena reprodukcija je objavljena v: Gradišnik, *Ribnica*, str. 17; prim. Gradišnik, Viler in Kovačič, *Janko Trošt*, str. 93.

marveč pravokotno. Najverjetneje je prišlo do napake tudi pri upodabljanju oblike strehe glavnega grajskega poslopja; glede na ugotovljeno podolžno pravokotno osnovno talno ploskev je bolj verjetno, da je bilo glavno grajsko poslopje pokrito s štirikapno slemenasto streho in ne s piramidalno. Glede na ostanke na terenu se zdi tudi malo verjetno, da je bil obzidan ves zunanji rob obrambnega jarka. Tudi ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, ali je bil obrambni jarek v Valvasorjevem času resnično že suh ali pa so skicirane vrtno gredice nastale zgolj kot plod risarjeve domišljije oziroma sugestija za preureditev jarka v prihodnosti.

Kljub temu da današnjega stanja na terenu in Valvasorjeve upodobitve ni mogoče povsem uskladiti, ni večjih dilem pri interpretaciji podobe gradu v 17. stoletju. Grajski kompleks je imel dokaj heterogeno podobo in je bil sestavljen iz krožnega obrambnega jarka, enonadstropnega obrambnega obzidja z eno- do dvonadstropnimi obrambnimi stolpi in nanj prislonjenima dvonadstropnima pomožnima poslopjema ter monolitno učinkujoče višje dvojnopolnadstropne glavne grajske stavbe na sredini zasnove. Pred grajskim jarkom na severni strani je bilo predgradje z gospodarskimi poslopji, ki so jih po opustitvi gradu nadomestile sedanje kmečke domačije. Zunanje fasade gradu so bile najverjetneje ometane z grobo zglašenim tankim belim apnenim ometom in opremljene s poznogotsko profiliranimi kamnoseškimi elementi. Ostanke ometa sicer nikjer niso več vidni in tudi vsi okenski in vratni okviri so izginili. Upodobljene ključaste strelne line na obzidju kažejo, da je obzidje nastalo pred drugo polovico 16. stoletja, ko tovrstnih arhitekturnih elementov na Dolenjskem niso več izdelovali.¹³ Obzidje je bilo oblikovano zelo podobno kakor pri protiturskih taborih iz poznega 15. stoletja in 16. stoletja.¹⁴ Tako kot podoba je bila zelo heterogena tudi funkcionalna zasnova stavbnega kompleksa. Šlo je za preplet utrdbenih, bivalnih in gospodarskih funkcij, pri čemer so prve prevladoval in tudi zato je stavbni kompleks treba označiti z besedo *grad* in ne morda *utrjeni dvorec*. Težišče obrambe je bilo skoncentrirano na jarek in na obzidje s stolpi. V vhodnem stolpu je bila ob veži najbrž tudi sobica za stražo, v nadstropju pa najbrž obrambno-bivalni prostor. Za pomožne bivalne namene so najverjetneje uporabili tudi vrhnji nadstropji obeh južnih oglatih vogalnih stolpov. Dvonadstropni pravokotni poslopji ob severovzhodni stranici obzidja sta gotovo imeli funkcijo glavnega grajskega gospodarskega poslopja

in ju je mogoče interpretirati kot utrjeno grajsko kaščo.¹⁵ Podobne kašče, naslonjene na obzidje, so imeli tudi številni protiturski tabori.¹⁶ Po analogijah sodeč je bil v pritličju poslopja na notranji strani obzidja hlev za konje. Grajska orožarna je bila morda v pritličju enega od obrambnih stolpov ali v pritličju glavnega grajskega poslopja. Glavno grajsko poslopje je združevalo funkcije shrambe (v pritličju), plemiške rezidence (v obeh nadstropjih) in obrambe iz višine (v obsegu podstrešne poletaže). Prostori v pritličju so bili gotovo mračni; poleg veže in shramb je bila tam najverjetneje tudi grajska kuhinja. Upošteva je ustrezne analogije, npr. v 16. stoletju zgrajena dvorca Prežek pod Gorjanci in Zalog pri Moravčah na Gorenjskem, smemo domnevati, da je bilo stopnišče postavljeno na koncu veže, ob njenem južnem vogalu, in da je bilo dvoramno, na talni ploskvi v obliki kljuke. Prostori v nadstropjih so bili gotovo dobro osvetljeni in apneni stenski ometi so bili nedvomno bolj fini od tistih v pritličju.¹⁷ Tla so bila sestavljena iz širokih lesenih desk, ponekod pa morda pokrita z opečnim tlakovcem. Nad vhodom glavnega grajskega poslopja je bila v prvem ali drugem nadstropju morda grajska kapela. Stranišča so bila najverjetneje umeščena v konzolnih pomolih na začetni oziroma jugovzhodni fasadi. Po dimniku na Valvasorjevi upodobitvi je mogoče sklepati, da so bili nekateri prostori ogrevani. Morda so v gradu imeli že v času njegovega nastanka lončene peči, ki so v poznem srednjem veku vse bolj izpodrivale kamine. Okna v nadstropjih so bila gotovo vsaj deloma opremljena s kamnitimi križi in zastekljena z okroglimi stekelci – pihanci, v pritličju pa zamrežena. V bivalnih prostorih so bile gotovo skrinje, baldahinske postelje, mize, različni stoli, klopi, svečniki, keramično posodje in deloma morda tudi leseni stenski opaži.¹⁸ Podstrešje z leseno obrambno poletažo so najbrž uporabljali tudi za shranjevanje predmetov in morda tudi kot kaščo. Visok ostanek severovzhodne fasadne stene kaže, da je bilo leseno ostrešje oprto na masivne kamnite zidane sloye; ohranjen je ostanek takšnega zobčasto učinkujočega sloya v osrednji osi severovzhodne fasadne stene. Sloy je bil širok približno 3,3 m. Med sloyi je bil mogoč prehod do lesene konzolne obrambne galerije, ki jo kaže Valvasorjeva upodobitev.¹⁹ Strešno

¹³ Za tipologijo strelnih lin v obdobju protiturskega utrjevanja prim. Fister, *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*, str. 141–144.

¹⁴ Arhitektura grajskih stavb in protiturskih taborov na Slovenskem na prehodu iz 15. v 16. stoletje kaže številne vzporednice, ki pa doslej še niso bile predmet natančnejših stavbno-zgodovinskih analiz, ki bi mogle pojasniti morebitne globlje povezave med obema arhitekturnima zvrstema.

¹⁵ Postavitev v prostor in način navezave na zunanje grajsko obrambno obzidje sta deloma primerljiva z gradom Ozalj ob reki Kolpi na Hrvaškem. Tam je imela utrjena grajska kašča sprva sicer funkcijo zunanega grajskega palacija.

¹⁶ Fister, *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*, str. 149–154. Omeniti je treba zlasti kaščo nekdanjega protiturskega tabora v Cerknici.

¹⁷ Ob stiku severovzhodne fasadne stene in nekdanjega notranjega prečnega zidu glavne grajske stavbe so v pritličju opazni sledovi nekdanjega dokaj grobega notranjega stenskega ometa.

¹⁸ Za opremo gradov na Slovenskem v poznem srednjem veku prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 181–183.

¹⁹ Podobno oblikovana obrambna podstrešna poletaža je bila do požiga leta 1943 ohranjena na obeh najvišjih stolpih utrjenega renesančnega dvorca Boštanj pri Grosupljem,

konstrukcijo so – vsaj sprva – gotovo pokrivala skodle, saj je bila strešna opeka na Dolenjskem v 15. in 16. stoletju še zelo redka in draga.²⁰

Opisana grajska zasnova v slovenskem prostoru nima prave primere. Predstavlja sredi ravnine postavljeno manjšo grajsko arhitekturo, zavarovano z obzidjem, jarkom in okopom, ki je dokaj uravnoteženo združevala obrambno in bivalno funkcijo. Že na prvi pogled je mogoče ugotoviti preplet gotske tradicije in novih renesančnih usmeritev. Kakovostna zidava ostanka severovzhodne fasadne stene kaže, da je najverjetneje nastala v drugi polovici 15. stoletja.²¹ Ob tem ostane odprto, ali so v tistem obdobju zgradili tudi vse druge dele stavbnega kompleksa. Pri iskanju odgovora na to vprašanje si je mogoče pomagati z ustreznimi analogijami. V nižino postavljene in z vodnim jarkom obdane grajske stavbe so bile v sedanjem slovenskem prostoru najbolj pogoste v 16. stoletju. Značilni primeri so utrjeni renesančni dvorci Brdo pri Kranju, Fužine v Ljubljani, Krupa v Beli krajini, Betnava in Rače blizu Maribora ter Murska Sobota v Prekmurju.²² A po drugi strani so bili v tem prostoru že vsaj od 13. stoletja prisotni tudi nižinski srednjeveški gradovi, ki so imeli v nekaterih primerih značaj vodnih gradov. Značilni primeri so grad v Ribnici na Dolenjskem, nekdanji grad Dragomelj blizu Domžal in grad Ribnik blizu Metlike, tik za današnjo državno mejo na Hrvaškem. Na avstrijskem Štajerskem je zanimiv primer grad Feistritz (Bistrica) blizu Ilza, ki se je postopno razvil iz prvotnega stolpastega dvora. Oblikovne značilnosti stavbne zasnove gradu Breg kažejo bolj na 15. stoletje, kakor na 16. stoletje. Vsekakor bi bila po prvi tretjini 16. stoletja, ko so se dokončno uveljavile velike homogene oblikovane štiriraktne stavbne zasnove z notranjim

dvoriščem, v trakte vključenimi vogalnimi stolpi in brez dodatnega zunanjega obrambnega obzidja, tovrstna zasnova že popolni arhaizem.

Zelo heterogeno oblikovana stavbna zasnova gradu Breg je še povsem zvesta izročilu srednjeveške grajske arhitekture. Primerjati jo je mogoče z nekdanjim gradom Gromberg oziroma Gromperk na Pohorju, kjer so prav tako v okviru protiturškega obzidja združili višje bivalno poslopje in nižje gospodarsko poslopje. Smiselna je tudi primerjava z dvorcem Gabelhofen blizu Judenburga na avstrijskem Štajerskem, ki so ga kot ravninski (proto)renesančni dvorec zgradili po letu 1490 na lokaciji starejšega srednjeveškega dvora, a ga še v srednjeveški maniri obdali s samostojnim protiturškim obzidjem in vodnim jarkom. Ostanke fasadnega zidu in Valvasorjeva upodobitev kažejo, da so bile odprtine tudi na glavnem grajskem posloppju razvrščene zelo nepravilno, z zamiki oken-skih osi, kar bi bilo za razvito renesančno arhitekturo v 16. stoletju nedopustno.²³ Zgovorni so tudi fasadni konzolni pomoli, ki so se uveljavili z gotsko arhitekturo in so pri nas ostali priljubljen arhitekturni motiv še do poznega 16. stoletja.²⁴ Po Valvasorjevi upodobitvi sodeč so bili na Bregu razvrščeni zelo nepravilno, kar bi bilo za 16. stoletje nenavadno. V notranjščini so bili tudi v pritličju ravni leseni tramovni stropi, kar prav tako kaže bolj na srednjeveško stavbarsko tradicijo in ne na nove renesančne arhitekturne tendence, s katerimi so se uveljavili banjasti oboki.

Če torej ugotavljamo, da osnovne kompozicijske značilnosti celotne grajske zasnove na Bregu, struktura zidave in oblikovanje detajlov kažejo bolj na čas nastanka v 15. stoletju kot v 16. stoletju, pa se je treba še malce ustaviti pri tlorisni zasnovi glavnega grajskega poslopja. Ta je – v rekonstruirani obliki – presenetljivo renesančno geometrično pravilna in jo je mogoče zlahka primerjati z značilnimi neutrjenimi renesančnimi monolitnimi dvorci, kakršne so po vsem slovenskem ozemlju in tudi v širšem srednjeevropskem prostoru v velikem številu gradili zlasti med koncem prve tretjine 16. stoletja in sredino 17. stoletja.²⁵ Pred 16. stoletjem v slovenskem prostoru takšne tlorisne zasnove niso dokumentirane, a po drugi strani so med 13. in zgodnjim 16. stoletjem v

pozidanega med letoma 1549 in 1558. Tudi tam so zobčasto učinkujoči zidani slopi, visoki približno 150 cm, opirali osnovno konstrukcijo lesenega ostrešja, konzolna galerija pa je bila v glavnem iz lesa. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 123–125; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 9–24; INDOK (Boštanj pri Grosupljem, foto: France Mesesnel in Ivan Komelj, 1944 in 1955). V slovenskem prostoru je podobno oblikovana lesena obrambna galerija iz obdobja turških vpadov ohranjena oziroma obnovljena na t. i. Ribjem stolpu v kompleksu Žičke kartuzije na Štajerskem. Najverjetneje je imel sprva takšno leseno podstrešno obrambno galerijo tudi Friderikov stolp na Starem gradu Celje.

²⁰ Npr. bližnji grad Ortnek je deloma s škodlami krito streho ohranil vse do propada v drugi polovici 19. stoletja, kar kaže odlična oljna slika Edwarda Wolfa iz druge tretjine 19. stoletja, sedaj shranjena v zasebni zbirki družine Kosler.

²¹ Primerjati jo je mogoče zlasti s strukturo zidave visokega glavnega stolpa Malega gradu pri Planini na Notranjskem, ki je nastal okoli leta 1460 oziroma pred letoma 1482 (Sapač, *Grajske stavbe* 17, str. 68–78) in s strukturo zidave vzhodnega oglatega stolpa – t. i. Jurčkovega tabora – ob župnijski cerkvi v Cerknici na Notranjskem, ki so ga skupaj z novo cerkvijo začeli graditi po turškem opustošenju leta 1472 (Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 26–32).

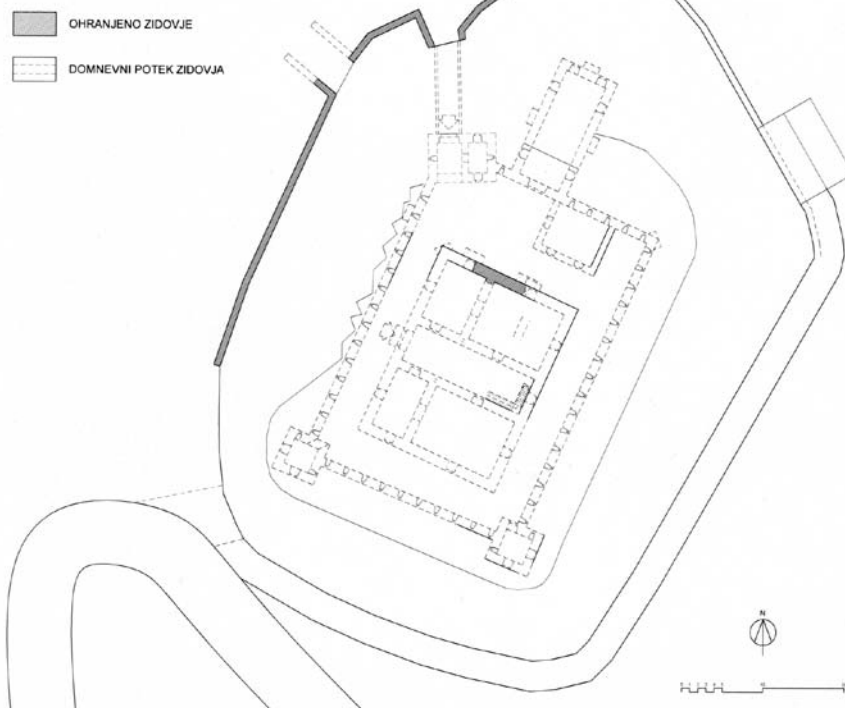
²² Komelj, *Utrdbena arhitektura*, str. 73–92; Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*; Sapač, *Grad Krupa*, str. 557–574.

²³ Že Ivan Komelj je pred letom 1950 ugotovil, da je bilo glavno grajsko poslopje opremljeno z okni velikega formata in da ga je mogoče datirati v 15. ali 16. stoletje. KMJ: Komelj: Dolenjski gradovi: Breg – terenski zapiski.

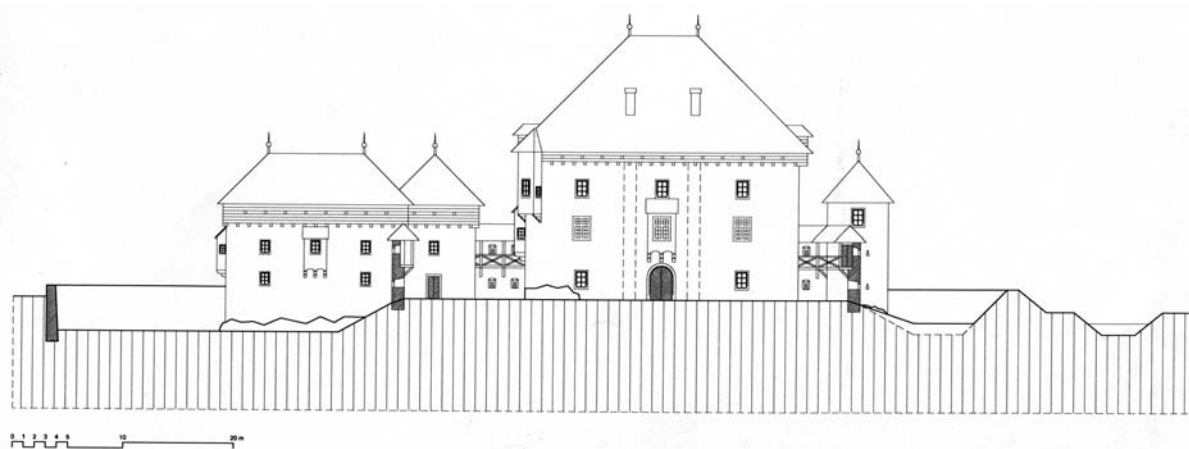
²⁴ Značilni so ohranjeni oziroma dokumentirani konzolni pomoli iz prve tretjine 16. stoletja na gradovih in dvorcih Ljubljana, Otočec, Rajhenburg, Jablje, Turjak, Fužine v Ljubljani, Zaprice pri Kamniku, Drnča pri Begunjah in Česenik pri Domžalah.

²⁵ Prim. Šumi, *Arhitektura 16. stoletja*; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*; Sapač, *Razvoj*. Zgovorna je primerjava s tlorisno zasnovo dvorca Prežek pod Gorjanci, ki je v osnovi pravokotnik dimenzij 27,5 × 17,3 m z 1,25 m debelim zunanjim zidovjem iz sredine ali druge polovice 16. stoletja. Drugače kot pri glavnem posloppju gradu Bregu je veža dvorca Prežek precej širša in stranski prostori so ožji.

BREG pri Ribnici

Tloris pritličja gradu Breg. Poskus rekonstrukcije z označenim ohranjenim zidovjem (Igor Sapač, 2018).

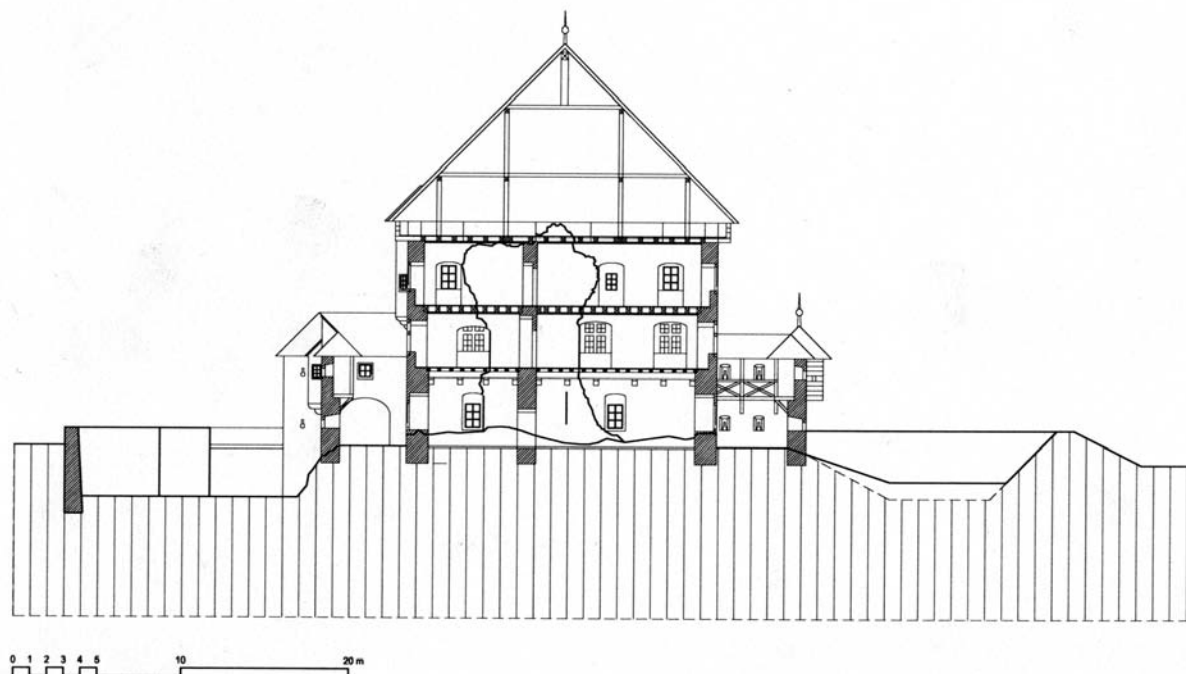
Prerez gradu Breg proti jugovzhodu z glavno fasado glavnega grajskega poslopja. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač, 2018).

okviru grajskih kompleksov in srednjeveških dvorov nastala tricelična eno- ali dvonadstropna bivalna poslopja, ki so imela na sredini vežo.²⁶ Z zasnovo glavnega grajskega poslopja na Bregu je mogoče še najlažje primerjati zasnovo glavnega bivalnega poslopja

v kompleksu razvaljenega gradu Jablanica blizu Ilirske Bistrice, ki je – najverjetneje za plemiško rodovino Raunach – nastalo v zadnji četrtini 15. stoletja oziroma kmalu po turškem pustošenju leta 1471.²⁷

²⁶ Značilni primeri so nekdanji dvor Medija blizu Izlake iz 13. stoletja, obe bivalni poslopji v kompleksu gradu Vodriž v Mislinjski dolini iz okoli leta 1300 in bivalno poslopje v kompleksu dvorca Radelca na Dolenjskem iz zgodnjega 16. stoletja. Prim. Sapač, *Razvoj*, str. 146.

²⁷ Sapač, *Grajske stavbe* 19, str. 28–41. Glavno poslopje gradu Jablanica je zasnovano na pravokotni talni ploskvi v izmeri približno 13 × 22 m. Na sredini zasnove je veža, stranska fasada pa je dopolnjena z dvema izzidkoma, od katerih je eden manjši in pravokoten, drugi pa večji in oblikovan kot polvaljasti stolp.

Prerez gradu Breg proti severovzhodu skozi glavno grajsko poslopje. Poskus rekonstrukcije (Igor Sapač. 2018).

Ugotoviti je torej mogoče, da sicer tlorisna zasnova glavnega grajskega poslopja na Bregu učinkuje zelo napredno in kakor da bi nastala v 16. stoletju, a da je nastala že v drugi polovici 15. stoletja in da jo je mogoče obravnavati kot najzgodnejši na slovenskih tleh dokumentirani primer geometrično pravih renesančnih monolitnih dvorcev z osrednjo vežo. Ob tem je sicer zaenkrat – do izvedbe ustreznih arheoloških raziskav – treba dopustiti možnost, da celotna talna površina glavnega poslopja ni nastala v isti stavbni fazi in da je jugozahodna tretjina morda sekundarni prizidek. Ta možnost se sicer zdi zelo malo verjetna, ker bi potemtakem imela prvotna tlorisna zasnova na bočni strani ozko dolgo vežo, kar je z arhitekturno-kompozicijskega vidika zelo slaba rešitev. Tudi se ne zdi verjetno, da bi najprej nastalo glavno grajsko poslopje in bi ga šele več desetletij pozneje obdali z obzidjem in obrambnim jarkom; dalj časa nezavarovanega samostojnega in v ravnino postavljenega bivalnega poslopja si v obdobju turških vpadov ni mogoče predstavljati.

Na podlagi opravljene stavbne analize je torej mogoče ugotoviti, da je grad Breg zanimiv arhitekturno-razvojni primer hibridne zasnove, ki je najverjetneje v isti stavbni fazi združila koncept z vodnim jarkom obdane protiturške utrdbe oziroma tabora in v ravnino postavljenega protorenesančnega plemiškega dvorca s poznogotsko oblikovanimi drobnimi stavbnimi členi. V širšem srednjeevropskem prostoru je iz poznega 15. stoletja in zgodnjega 16. stoletja mogoče najti nekaj sorodnih primerov. Tu je smiselno omeniti zlasti дворец Vlatthenhaus v kraju

Eynatten na vzhodu Belgije, ki je sedaj sicer napol razvaljen.²⁸ Zgovorna je tudi primerjava z dvorcem Hardenberg v Porenju v Nemčiji, ki se je sicer do sedanjega obsega razvil s postopno širitvijo.²⁹ Tovrstne zasnove so v slovenskem prostoru, še zlasti na zahodu, nastajale še do druge polovice 17. stoletja, a po prenehanju nevarnosti turških vpadov so imela z vogalnimi stolpci poudarjena zunanja obzidja samo še simbolni pomen.³⁰

Zgodovinske okoliščine nastanka gradu Breg

Rezultate opravljene stavbne analize je smiselno primerjati še s podatki iz arhivskih dokumentov. Grad na Bregu v srednjeveških listinah ni omenjen. Kraj se omenja od leta 1241 kot *Williginrain*, leta 1340 *zem Willigem Rain*, leta 1436 *in der Reyfnicz ... zu Willigen Rain*, leta 1436 *von Willigen Rayn*, leta

²⁸ Büren in Schuler, *Die Burg*, str. 375–377.

²⁹ V ravnino postavljeno jedro grajske zasnove in zunanje obzidje na trapezasti talni ploskvi s štirimi valjastimi vogalnimi stolpi in vodnim jarkom so zgradili v devetdesetih letih 15. stoletja. Pozneje so glavno grajsko poslopje večkrat prezidali in ga razširili ter mu na koncu dali podobo baročne palače. Podobno kakor v glavnem poslopju gradu Breg so tudi v glavno poslopje dvorca Hardenberg vgradili lesene tramovne strope na kamnitih konzolah (Büren in Schuler, *Die Burg*, str. 264–281).

³⁰ Značilni primeri so dvorci Dobrovo v Brdih, Spodnji Rihemberk v Braniku, požgan med drugo svetovno vojno, in Ločnik na južnem obrobju Gorice, ki je bil razdejan med prvo svetovno vojno. Prim. Šumi, *Arhitektura sedemnajstega stoletja*; Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*; Sapač, *Grajske stavbe 22*; Sapač, *Grajske stavbe 23*; Sapač, *Grajske stavbe 24*.

1445 zu Willigen Rayn ... in Reyfniczter pharr in leta 1496 kot Willingrein.³¹ V 16. stoletju so ime zapisovali tudi kot Billingrain.³² Nemško ime Willingrain po ugotovitvi Boža Otorepca pomeni Vrbov breg, saj beseda *wilge* pomeni vrbo, *salix*.³³ Na Bregu, ob potoku Bistrica, je že v prvi polovici 14. stoletja stal plemiški dvor, ki je leta 1340 izpričan kot *hoff an der Veustriz*.³⁴ V 15. stoletju je omenjen leta 1436 kot *hof zum Willigen Rain* in leta 1465 kot *zu Willigen Rain ein hof ... in Reiffnitzer pharr*.³⁵ Leta 1436 je dvor na Bregu od grofov Celjskih prejel v fevd Friderik Čušperški.³⁶

Po letu 1465 se dvor na Bregu ne omenja več. Vse kaže, da je bil kmalu zatem uničen med turškimi oziroma osmanskimi pustošenji. Prvi večji turški napad na Kočevsko in Ribniško se je zgodil leta 1469; takrat je do 10.000 Turkov prišlo pred Metliko in povsem razdejalo okolico mesta, nato pa 14 dni ropalo po Kranjski. Med drugim so takrat požgali tudi Kočevje z okoliškimi vasmimi. Turki so opleni in požgali vse kraje, ki so jih dosegli. V naslednjih letih so se uničujoči vpadi nadaljevali. Oslabeli so šele po letu 1491, leta 1522 pa so se ponovili in trajali vse do druge polovice 16. stoletja.³⁷ Turki sredi ravnice ob glavni cesti med Kočevjem in Ljubljano stoječega dvora gotovo niso spregledali. Tako kot večina drugih srednjeveških plemiških dvorov nedvomno ni bil utrjen in zato je bil za napadalce lahek plen. Vse kaže, da so ga pogoltnili ognjeni zublji. O njegovi obliki pred propadom moremo zgolj ugibati. Doslej opravljene raziskave so pokazale, da je imelo največ poznosrednjeveških plemiških dvorov v slovenskem prostoru obliko neutrjenih dvonadstropnih zidanih manjših bivalnih stolpov, ob katerih so stala lesena gospodarska poslopja.³⁸ Najbolj verjetno se zdi, da je bil takšen tudi dvor na Bregu, čeprav je treba dopustiti tudi možnost, da je šlo za preprostejšo nižje poslopje, morda konstruirano celo v lesu, brez posebno poudarjene rezidenčne funkcije. Dvor na Bregu je pripadal ribniškemu gradu oziroma gospodstvu Ribnica in ga je mogoče interpretirati tudi kot ribniško pristavo.

Uničeni srednjeveški dvor na Bregu so nadome-

stili z novim utrjenim grajskim poslopjem. Janez Vajkard Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske* navaja, da ga je povsem na novo postavil Andrej pl. Lamberg. O času gradnje grajskega poslopja ne poroča.³⁹ Ribniški zgodovinar Anton Skubic (1876–1940) je zapisal, da je grad na Bregu po letu 1465 oziroma okoli 1470 zgradil takratni oskrbnik deželnoknežje-ga ribniškega gradu Andrej (I.) pl. Lamberg.⁴⁰ Vse kaže, da je ta navedba pravilna in da ne držijo podatki iz novejšje literature, da je Breg zgradil Andrej (III.) pl. Lamberg s Črnela in Stare Loke na Gorenjskem, ki je okoli leta 1530 gradil tudi dvorec Jablje pri Mengšu in ki je umrl leta 1542.⁴¹ Bil je član ugledne in razvejane kranjske plemiške rodovine, ki je vselej ostala zvesta Habsburžanom.⁴² Andrej I. pl. Lamberg je skupaj s starejšim bratom Jurijem II. pl. Lambergom (1409–1490) leta 1457, ko je gospostvo Ribnica skupaj z skoraj vsem drugim imetjem leta 1456 izumrlih grofov Celjskih, pripadlo Habsburžanom, postal ribniški oskrbnik in zastavni imetnik.⁴³ Ribnico je imel v zakupu tudi še med letoma 1462 in 1466, ko mu je cesar Friderik III. odobril, da sme del denarja porabiti za obnovo ribniškega gradu, ki ga upravlja v cesarjevem imenu.⁴⁴ Njegov oče Boltežar I. († 1426), ki je bil leta 1396 omenjen kot oskrbnik v Skofji Loki, je po poroki z Marjeto, roj. pl. Apfaltrer ustanovil družinsko linijo Lambergov na Ortneku in Otenštajnu. Andrej I. je ustanovil po gradu Snežnik poimenovano linijo Lambergov.⁴⁵ Andrejev brat Jurij II. (1409–1490) je imel od leta 1468 gospostvo Ortnek, Andrej pa si je v bližini zgradil grad na Bregu. Brata sta se poročila s hčerkama Friderika Čušperškega; Andrej z Elizabeto, Jurij II. pa z Marjeto. Andrej I. gradu na Bregu ni mogel dolgo uživati, saj je že leta 1473 umrl.⁴⁶ Vse kaže, da je še pred smrtjo dosegel izoblikovanje novega manjšega zemljiškega gospostva na Bregu, ki se je najverjetneje izločilo iz ribniškega gospostva in ki je za razliko od tega ostalo v njegovi posesti tudi zatem, ko je ribniško gospostvo z gradom leta 1470 v oskrbo prevzel

³⁹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

⁴⁰ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341, 481, 550, 751; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 220; Zdunič, *Ribnica*, str. 81; Otorepec, Doneski, str. 83; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

⁴¹ Prim. Smole, *Graščine*, str. 103, 120, 634; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

⁴² Za rodovino Lamberg prim. Otorepec, Lamberg, str. 94–95; Žvanut, *Od viteza*, str. 37–39.

⁴³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 336–342.

⁴⁴ Otorepec, Doneski, str. 82; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 481–484; Žvanut, *Od viteza*, str. 38; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

⁴⁵ Slana, *Iz zgodovine*, str. 26. Sicer sta si že Andrejev ded Viljem in stric Jurij prilastila večino snežniških posestev in četrtino gradu Snežnik.

⁴⁶ Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28; Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin. II*, str. 526–527; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

³¹ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

³² Lazar, *Oborožitev*, str. 141.

³³ Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

³⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 481; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68.

³⁵ <https://topografija.zrc-sazu.si/> Prim. Otorepec, Doneski, str. 83; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25.

³⁶ Otorepec, Doneski, str. 83.

³⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 497–525; Zdunič, *Ribnica*, str. 83–86; Simoniti, Organizacija, str. 101–109; Simoniti, *Turki*, str. 204–208; Voje, *Slovenci*, str. 22, 32–36, 82; Gradišnik, *Ribnica*, str. 19–20; prim. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, str. 221; *Krajevni leksikon Slovenije. II*, str. 573.

³⁸ Za arhitekturne zasnove poznosrednjeveških dvorov v slovenskem prostoru: Stopar, *Architektursymbolik*; Makarovič, *Pričevanje*, str. 143–205; Sapač, *Arhitekturnozgodovinska problematika*, str. 371–410.

Pogleda z notranje strani na strukturo zidave visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

Andrej (st.) pl. Hohenwart(er) († 1503).⁴⁷ Leta 1470 je grad na Bregu torej že stal in imel je vlogo središča novega zemljiškega gospodstva.

Grad na Bregu je nastal v obdobju, ko se je na ozemlju sedanje Slovenije med močnimi turškimi napadi množično začela gradnja protiturskih utrdb.⁴⁸ Vse kaže, da je bil med našimi prvimi ambiciozno zasnovanimi novimi protiturskimi utrdbenimi arhitekturami.⁴⁹ Čeprav se pri poskusih natančnejšega datiranja posameznih protiturskih utrdbenih gradenj zaradi pomanjkanja pisnih virov in odsotnosti vklesanih letnic pogosto zatakne, je kljub temu mogoče zanesljivo ugotoviti, da je bilo veliko obsežnih gradbenih posegov izpeljanih že v zadnji tretjini 15. stoletja in ne šele v 16. stoletju. Mesto Metlika so

proti Turkom utrjevali od leta 1464.⁵⁰ Leta 1471 so gospodje Raunachi začeli graditi grad Šilentabor na Pivškem, ob katerem je postopno nastal razsežni protiturski taborni kompleks.⁵¹ Po turškem opustošenju Cerknice leta 1472 so tam začeli graditi novo župnijsko cerkev, dokončano do okoli leta 1520, in jo hkrati postopno obdali z velikim taborom.⁵² Okoli leta 1473 je ob domnevnem plemiškem dvoru nastal razsežni tabor nad Črničami v Vipavski dolini. Leta 1485 so zgradili močni tabor okoli župnijske cerkve v Braslovčah na Štajerskem. Gospodje Raunachi so okoli leta 1487 ob domnevnem plemiškem dvoru zgradili tudi tabor v Lokvi pri Divači in ga opremili z močnim valjastim stolpom modernih renesančnih oblik. Leta 1493 so ostanke srednjeveškega gradu nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu predelali v protiturski tabor. V Mozlju na Kočevskem je tabor okoli cerkve nastal leta 1520.⁵³ Iz teh podatkov je mogoče tudi razbrati, da si je plemstvo v zadnji tre-

⁴⁷ Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 342; Otorepec, Doneski, str. 82.

⁴⁸ Prim. Fister, *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*, str. 18.

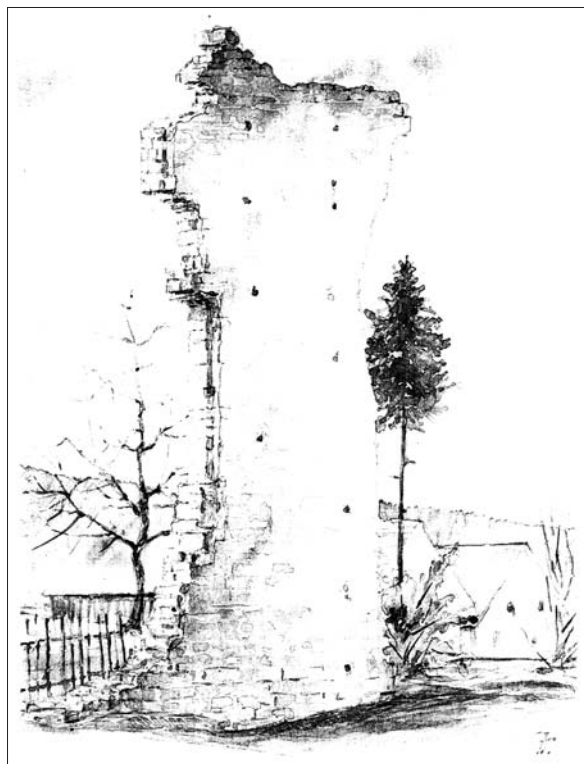
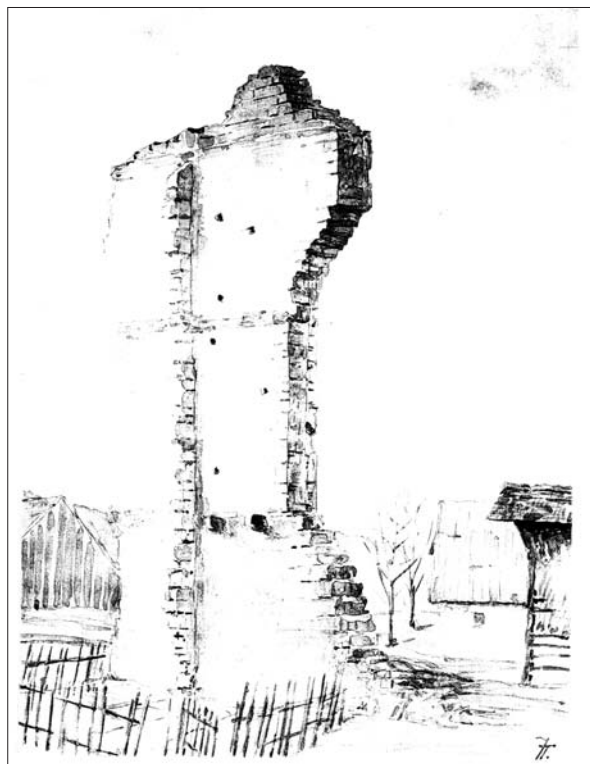
⁴⁹ Grad je bil na začetku 16. stoletja tudi dokaj dobro oborožen in z ognjenim orožjem založen celo bolje od marsikaterega drugega gradu na Kranjskem. Inventarni popis orožja v grajski orožarni, ki je nastal v obdobju kralja Maksimilijana I. (1459–1519), navaja: 22 kavljastih pušk, 3 arkebuze na lunto, 2 sodčka smodnika, 100 krogel, 2 sodčka pušic, 8 sulic in 16 samostrelav (Lazar, Oborožitev, str. 141).

⁵⁰ Sapač, *Srednjeveški stavbni zasnovi*, str. 551.

⁵¹ Sapač, *Grajske stavbe* 19, str. 151–158.

⁵² Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 32.

⁵³ Fister, *Arhitektura slovenskih protiturskih taborov*, str. 18, 40, 58, 59, 61, 72–81, 93, 96, 155, 158, 159; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 75–81.

Pogleda z notranje (levo) in zunanje strani (desno) na visoki ostanek severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja. Akvarela Janka Trošta iz okoli leta 1947 (INDOK).

tjini 15. stoletja s premišljenimi gradbenimi posegi prizadevalo poskrbeti za dovolj veliko število utrd, s katerimi je bilo mogoče zavarovati tudi podložnike. Dokumentiranih je še cela vrsta primerov, ko so starejše srednjeveške plemiške stolpaste dvore nadomestili oziroma dopolnili z manjšimi ali večjimi protiturškimi tabori.⁵⁴ Nadomeščanje neutrjenih dvorov s protiturškimi tabori ali protiturško utrjenimi gradovi pod taktirko lokalnega plemstva je torej v zadnji tretjini 15. stoletja postala zelo razvejana dejavnost in nastanek novega manjšega gradu na Bregu je mogoče v tem kontekstu zelo dobro razumeti.

Gradnja gradu Breg v okviru gradbene dejavnosti plemiške rodovine Lamberg

Dandanes nas pri presojanju arhitekturnega pomena gradu Breg pritegne zlasti izjemno kakovostna zidava visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja. S hkratnim upoštevanjem dokumentirane premišljeno načrtovane stavbne zasnove grajskega kompleksa je treba ugotoviti, da je bil grad Breg v času svojega nastanka zelo ambiciozno načrtovana in izvedena arhitekturna stvaritev. Vse kaže, da turško pustošenje ni pretirano vplivalo na kakovost gradnje, ampak prej nasprotno; graditelji so se kljub težavnim razmeram še bolj potrudili in ustvarili močno zidovje, ki brez strehe že več kakor dve stoletji učinkovito kljubuje zobu časa. Odlične stavbne zasnove gradu Breg ni mogoče korektno interpretirati brez upoštevanja pomena plemiške rodovine Lamberg in ugotoviti je treba, da se je najverjetneje prav z gradnjo novega gradu Breg začela izjemno bogata gradbena in arhitekturna dejavnost te rodovine. Lambergi so imeli na Kranjskem med 14. in 19. stoletjem številne gradove.⁵⁵ Ne preseneča, da je Janez Vajkard Valvasor lamberskim gradovom namenil posebno knjigo *Topographia arcium Lambergianarum*, ki je na Bogenšperku izšla leta 1679 in

⁵⁴ Na Gorenjskem sta značilna primera Črnelo blizu Domžal iz časa po letu 1449 (Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 26–30) in Strmol pri Cerkljah (Stopar, *Grajske stavbe* 6, str. 136–143). Na Notranjskem je treba omeniti protiturško utrjen dvor v Studnem pri Postojni (Sapač, *Grajske stavbe* 17, str. 160–165), pred drugo svetovno vojno arheološko raziskani protiturško utrjeni srednjeveški stolpasti dvor Gradišče oziroma Nagliški stolp v Starem trgu pri Ložu (Predovnik, Slovenska arheologija, str. 415–416) in tabor ob nekdanjem Auerspergovem srednjeveškem dvoru Nadlišek na Bloški planoti (Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 122–126), ki so najverjetneje vsi nastali v zadnji tretjini 15. stoletja. Rodovina Raunach je v zadnji tretjini 15. stoletja poskrbela za gradnjo tabornega obzidja okoli srednjeveškega dvora nad Sežano (Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 192–196).

⁵⁵ Smole, *Graščine*, str. 634–636.

Struktura kamnite zidave v spodnjem delu zunanje strani visokega ostanka severovzhodne fasadne stene glavnega grajskega poslopja (Igor Sapač, 2018).

vsebuje 28 vedut.⁵⁶ Gradovi drugih kranjskih plemiških rodov in takšne pozornosti niso bili deležni. Lambergi so bili strastni graditelji in njihova gradbena dejavnost se je začela v 15. stoletju, ko so naglo napredovali po družbeni lestvici, vrhunec pa je doživela v 16. stoletju. Večina grajskih stavb, ki so jih na novo zgradili ali pa temeljito povečali in prezidali, je na Kranjskem predstavljala novost – tako v formalno-oblikovnem kot v funkcionalnem smislu.⁵⁷ Pred nastankom gradu Breg okoli leta 1470 je v okviru gradbene dejavnosti rodovine Lamberg izpričana samo gradnja v kompleksu nekdanjega gradu Črnelo blizu Domžal, ki pa so ga v 18. stoletju do tal podrili in je sedaj gradbene posege mogoče okvirno analizirati samo na podlagi Valvasorjeve upodobitve.⁵⁸ Po nastanku gradu Breg se je gradbena dejavnost rodovine Lamberg zelo razmahnila. Pri tem je značilno,

da se posamezne grajske gradnje vežejo na različne linije oziroma veje rodovine.

Snežniška in ortneško-otenštajnska linija rodovine Lamberg sta do sredine 16. stoletja poskrbeli za temeljito prenovo in razširitev gradov Snežnik na Notranjskem in Ortnek blizu Ribnice na Dolenjskem. Grad Snežnik, ki je v pisnih virih izpričan od leta 1269, so Lambergi dopolnili s protiturškim zunanjim obzidjem oziroma z vhodnim obzidnim obodom, ki je na vogalih okrepjen z valjastim in oglatim stolpom.⁵⁹ Oglati stolp je mogoče primerjati z dokumentiranim oglatim vogalnim stolpom zunanjega obzidja na Bregu. Z breškimi motivi so primerljivi tudi fasadni konzolni pomoli na Snežniku in na Valvasorjevi upodobitvi dokumentirana lesena podstrešna konzolna obrambna poletaza. Gradbena dela na Snežniku so najverjetneje opravili okoli leta 1530 in povezati jih je mogoče z Wolf(gang)om baronom Lambergom (1483–1550).⁶⁰ Približno takrat kot

⁵⁶ Valvasor, *Topographia arcium Lambergianarum*. Izvoda tega izjemno redkega dela hranita Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in knjižnica Narodnega muzeja Slovenije. Prim. Reisp, Valvasorjeva *Topographia Arcium Lambergianarum*, str. 153–154.

⁵⁷ Prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 164, 172–173.

⁵⁸ V baročnem dvorcu Črnelo se je ohranila kamnita napisna plošča iz srednjeveškega gradu Črnelo, ki navaja, da je gradnjo leta 1449 začel Žiga (I.) pl. Lamberg. Zgolj ugibati je mogoče, kaj so takrat zgradili. Plemiški dvor je na tisti lokaciji stal že prej, saj je izpričan v listinah iz 13. oziroma 14. stoletja. Najbolj verjetno se zdi, da so takrat prvotni stolpasti dvor obdali z obzidjem in mu tako dali značaj utrjenega gradu. Protiturško zunanje obzidje, ki ga kaže Valvasorjeva upodobitev, gotovo ni nastalo pred zadnjo tretjino 15. stoletja. Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 26–30 (z napačno navedbo, da je baročni dvorec nastal s prezidavo nekdanjega gradu).

⁵⁹ Smole, *Graščine*, str. 449–451; Slana, *Iz zgodovine*, str. 23–27; Kos, *Vitez in grad*, str. 217–218; Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 132–162; prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 173.

⁶⁰ Wolf(gang) baron Lamberg (1483–1550) je bil vnuk Jurija II. pl. Lamberga (1409–1490), ta pa je bil starejši brat graditelja gradu Breg Andreja I. pl. Lamberga († 1473). Wolfgang je skupaj z brati Jožefom I. (1489–1554), Krištofom († 1579), Melhiorjem († 1550), Ambrožem († 1551) in Gašperjem († 1544) leta 1544 dobil plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snežniku. Tako kakor njegov brat Jožef I. je bil v pomembnih cesarskih službah. V mladih letih se je na cesarski strani leta 1511 udeležil beneške vojne, v letih 1524 in 1525 pa se je boril v Italiji proti Francozom. Nato se je vrnil na Kranjsko in postal zakupnik gospostva Lož. Po vsej verjetnosti je imel največ besede pri posodabljanju gradu

Snežnik so temeljito prenovili in povečali tudi Ortnek, ki je nastal v drugi polovici 13. stoletja ali v prvi tretjini 14. stoletja in ki ga je Jurij II. pl. Lamberg kot deželno knežje zakupno gospostvo pridobil leta 1468.⁶¹ Ortnek so si leta 1514 kot zastavni gospodje delili Jožef I., Gašper, Gregor I. in Jurij III. pl. Lambergi, ki so bili vsi razen Gregorja I. sinovi pokojnega Jurija II. pl. Lamberga.⁶² Leta 1528 so Turki kar dvakrat pustošili tudi na območju Ribnice in Ortneka.⁶³ Zdi se, da so se Lambergi takoj zatem odločili za temeljito prezidavo in širitev srednjeveškega gradu v skladu z novimi renesančnimi usmeritvami.⁶⁴ Najbolj verjetno se zdi, da je imel odločilno besedo za obsežna gradbena dela na Ortneku njegov takratni prvi lastnik – ugledni in vplivni Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554), ki se je sicer zaradi pomembnih služb na Ortneku zadrževal bolj poredko.⁶⁵

Najbolj obsežni del lamberskih grajskih gradenj je opravila črnelska linija. Sin njenega začetnika Jakoba pl. Lamberga († 1433), Žiga I. pl. Lamberg (roj. pred 1433), je leta 1449 gradil na Črnelu pri Domžalah in ustvaril družinski grad za svojo linijo Lambergov.⁶⁶ V prenovljeni grajski stavbi sta se najbrž rodila njegova sinova Žiga II. pl. Lamberg (omenjen 1499–1524) in Andrej II. pl. Lamberg s Črnela (okoli 1470–po 1526), ki sta kot gospoda na Črnelu izpričana med letoma 1512 in 1524.⁶⁷ Sinovi Žige II. – Andrej III.,

Jurij III., Janez III. in Danijel pl. Lambergi s Črnela – so se v zgodovino zapisali z obsežnimi grajskimi gradnjami. Andrej III. pl. Lamberg († 1542),⁶⁸ ki se je med potovanji po Italiji neposredno seznanil s italijansko renesanso, je začel leta 1529 graditi utrjen zgodnjerenesančni dvorec Jable pri Mengšu in s tem je nastalo eno prvih značilnih renesančnih arkadnih notranjih dvorišč na grajskih stavbah v slovenskem prostoru.⁶⁹ Najverjetneje je bil povezan tudi z dokončanjem gradnje utrjenega zgodnjerenesančnega dvorca Stara Loka pri Škofji Loki.⁷⁰ Njegov brat Jurij III. pl. Lamberg s Črnela je v drugi četrtini 16. stoletja oziroma do leta 1550 na lokaciji porušenega starejšega srednjeveškega dvora zgradil renesančni dvorec Zaprice pri Kamniku, ki je pri monolitnem glavnem poslopju dobil v osnovi enako tlorisno zasnovo kakor okoli leta 1470 zgrajeni grad Breg pri Ribnici.⁷¹ Andrejev in Jurijev brat Janez III. pl. Lamberg s Črnela je začel po letu 1526 graditi utrjen renesančni dvorec Brdo pri Lukovici, s katerim je bila prvič na Kranjskem uresničena geometrično popolnoma pravilna zasnova z notranjim arkadnim dvoriščem na kvadratni talni ploskvi.⁷² Četrti brat

Snežnik, saj je tam tudi prebival. Pokopan je v cerkvi svetega Jurija v Starem trgu pri Ložu, kjer je ohranjen tudi njegov odlični nagrobnik (Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; Cevc, *Kiparstvo*, str. 45, 47, 48, 92; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, II. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg (<http://www.literature.at/viewer.alo?objid=11636&viewmode=fullscreen&scale=3.33&rotate=8&page=52>)).

⁶¹ Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341.

⁶² Smole, *Graščine*, str. 335.

⁶³ Valvasor, *Die Ehre*, XV, str. 423.

⁶⁴ Prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 94–101; Sapač, *Razvoj*, str. 22, 54, 113–115, 221, 234.

⁶⁵ Jožef I. pl. Lamberg (1489–1554) je v starosti 10 let izgubil očeta in zatem ga je začel vzgajati vplivni cesarski vojskovedja ter ambiciozni graditelj Rajnpreht Rajhenburški (1434–1505). V starosti 17 let je zato prišel na dvor kralja Maksimilijana I. in se je na njegovi strani leta 1508 udeležil prve beneško-avstrijske vojne. Nato se je vrnil na Ortnek in se leta 1515 spopadel z upornimi kmeti. Leta 1523 je postal kranjski deželni upravitelj. Od leta 1526 je bil cesarski svetovalec na Ogrskem, pozneje pa tudi diplomat in cesarski poslanec na sultanovem dvoru v Carigradu, od koder se je vrnil leta 1531. Leta 1532 je drugič odšel na sultanov dvor. Leta 1535 je bil imenovan za vrhovnega dvornega mojstra na cesarskem dvoru. Leta 1544 je skupaj z brati dobil plemiški naslov baron na Ortneku in Otenštajnu ter gospod na Snežniku. Leta 1546 je bil imenovan za petinštiridesetega kranjskega deželnega glavarja, a je zaradi obveznosti na dvoru to to službo začel opravljati šele leta 1551. Nazadnje je bil komornik in višji dvorni mojster cesarskih otrok v Innsbrucku. Umrl je leta 1554 v Ljubljani in pokopali so ga v stolni cerkvi (Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, str. 32; Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341; Otorepec, Lamberg, str. 94; Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; Hočevar, *Gospostvo Ortnek*, str. 39–46; prim. Smole, *Graščine*, str. 335, 450).

⁶⁶ Glej opombo 54.

⁶⁷ Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der

Grafen und Fürsten von Lamberg; Smole, *Graščine*, str. 120, 634; Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27–28. Andreja II. pl. Lamberga ne gre zamenjati z Andrejem I. pl. Lambergom z Brega pri Ribnici in Snežnika, niti z njegovim nečakom Andrejem III. pl. Lambergom s Črnela. Andrej II. se je leta 1511 poročil z Ano, leta 1489 rojeno hčerjo Pankraca Auersperga, ki je umrla pred 24. februarjem 1527, ko je Andrej II. napisal svojo oporoko. To je prva dokumentirana poročna zveza med Lambergi in Auerspergi, ki so bili sicer tekmeči in pogosto v konfliktih (Žvanut, *Od viteza*, str. 38, 47, 117; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 81, 89, 559).

⁶⁸ Andrej III. pl. Lamberg s Črnela je imel med letoma 1530 in 1537 delež gospostva Črnelo, med letoma 1529 in 1542 pa tudi delež gospostva Stara Loka. Umrl je leta 1542 (Smole, *Graščine*, str. 103, 120, 634). Poročen je bil s Katarino Estero, roj. baronico Dietrichstein. Bil je dobro izobražen in vpliven. Študiral je na univerzah v Bologni in na Dunaju. Leta 1520 je bil v Ferrari. V dvajsetih in tridesetih letih 16. stoletja je bil kranjski deželni oskrbnik in kranjski deželni upravitelj (1533–1538). Svojemu sinu Boltežarju II. pl. Lambergu – poznejšemu svetovalcu cesarja in spodnjeavstrijske vlade – je omogočil študij na Dunaju, v Bologni in Sieni (Simoniti, *Humanizem*, str. 123–124; Simoniti, *Vojaska organizacija*, str. 128; Otorepec, Lamberg, str. 94; Žvanut, *Od viteza*, str. 102; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg).

⁶⁹ Z velikim dvorcem so nadomestili srednjeveški dvor, ki je v pisnih virih izpričan v 14. stoletju. Dvorec je dokončal Seifrid Rasp (Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27; prim. Žvanut, *Od viteza*, str. 172–173).

⁷⁰ Prim. Smole, *Graščine*, str. 120, 458; Stopar, *Grajske stavbe* 8, str. 103.

⁷¹ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 551; Šumi, *Arhitektura XVI. stoletja*, str. 117–119; Smole, *Graščine*, str. 120, 559, 635; Žvanut, *Od viteza*, str. 173.

⁷² Prim. Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27. Med drugo svetovno vojno požgano in sedaj razvaljeno stavbo so začeli graditi kot nadomestilo za starejši srednjeveški dvor na isti lokaciji. Gradnjo je okoli leta 1552 dokončal Janezov sin Andrej IV. pl. Lamberg († 1588). Prim. besedilo na 1552 izdelani napisni plošči nad glavnim grajskim portalom (Smole, *Graščine*, str. 102; Žvanut, *Od viteza*, str. 174; Stopar, *Grajske stavbe* 7, str. 12–17; Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27–58).

Danijel pl. Lamberg je vsaj do leta 1537 živel na Črnelu in tam najverjetneje poskrbel za dokončanje obnove po kmečkem napadu leta 1515 ter za dodatne utrdbene gradnje, ki so dokumentirane z Valvasorjevo upodobitvijo.⁷³ V povezavi z gradbenimi dosežki se je v zgodovino zapisala tudi Danijelova hči Ana († 1568), ki je bila od leta 1555 poročena z Boltežarjem II. pl. Stubenbergom (ok. 1534–1583).⁷⁴ Zakonca sta dala okoli leta 1560 – domnevno po načrtih znanega renesančnega arhitekta Domenica dell'Allia (ok. 1500/1515–1563) – temeljito prezidati grad Vurberk pri Ptuj na Štajerskem, ki je takrat dobil elegantno renesančno podobo s trifornim oknom na notranjem arkadnem dvorišču.⁷⁵ Ambiciozno gradbeno dejavnost črnelske linije Lambergov v 16. stoletju je zaključil (Janez) Viljem pl. Lamberg († 1598), vnuk Jurija III. pl. Lamberga s Črnela in stotnik na Reki, ki je kot nadomestilo za v požaru leta 1581 uničeni srednjeveški stolpasti dvor Češenik blizu Črnela pri Domžalah takoj zatem zgradil povsem novi renesančni monolitni dvorec.⁷⁶ Gotovo je poznal bližnji dvorec Zaprice, ki ga je zgradil njegov ded, in morda je prav zato tudi dvorec Češenik dobil na vogalih diagonalno postavljene konzolne pomole. Prvi takšni pomol je dokumentiran tudi na Bregu pri Ribnici.

Vrsta izjemno ambicioznih in inovativnih gradbenih podvigov v okviru lamberskih gradov je povezana z linijo Lambergov z Gutenberka in Kamna oziroma z gutenberško-kamensko linijo rodovine Lamberg. Njen član Jakob III. baron Lamberg († 1569)⁷⁷ je dal na lokaciji manjšega srednjeveškega stolpastega dvora med letoma 1549 in 1558 zgraditi izjemno razsežni, monumentalni in reprezentativni novi renesančni utrjen dvorec Boštanj pri Žalni blizu Grosupljega, ki je bil do požiga med drugo svetovno vojno ena najodličnejših renesančnih arhitektur na Slovenskem. Poleg tega je obsežno renesančno prezidal in povečal srednjeveške gradove Kamen pri Begunjah na Gorenjskem (med letoma 1530 in 1553 oziroma 1569), Novi Gutenberg oziroma Glanz nad

vasjo Slatna pri Begunjah na Gorenjskem (med letoma 1531 in 1558) ter Gamberk v Zasavju (med letoma 1553 in 1569).⁷⁸

Z renesančnimi prezidavami srednjeveških gradov je povezana tudi boštanjka oziroma boštanjško-čreteška linija rodovine Lamberg. Na gradu Boštanj ob Savi blizu Sevnice, ki je Lambergom pripadal že vsaj leta 1515,⁷⁹ so v okviru protiturskega utrjevanja oziroma med obnovo po kmečkem uporu leta 1515 zgradili vhodni obor, zelo primerljiv s tistim na gradu Snežnik, in ga na prednjih vogalih okrepili z valjastima stolpoma.⁸⁰ Renesnančno preobrazbo srednjeveškega boštanjkega gradu je najverjetneje dokončal Janez Viljem pl. Lamberg († 1574 ali 1581), ki je bil poročen z Ano, roj. pl. Auersperg.⁸¹ Žal je o opravljenih posegih težko soditi, saj je bil grad razvaljen že v Valvasorjevem času. Samo ugibati moremo tudi o z Lambergi povezanih morebitnih gradbenih posegih na gradu Čretež blizu Mokronoga na Dolenjskem. Lambergi so ga posedovali od 16. stoletja do leta 1696. Podoba, ki jo kaže Valvasorjeva upodobitev, je dobil s postopno rastjo od 12. do 17. stoletja in morda mu je značilno renesančno podobo s konzolnimi pomoli na vogalih nadel Boltežar pl. Lamberg († 1572), ki ga je dedoval po materi iz rodovine Kraig. V 18. stoletju so ga opustili in njegove renesančne prvine so v sedanji razvalini težko opredeljive.⁸²

V poznem 16. stoletju je ambiciozna gradbena vnema Lambergov presahnila in šele v 18. stoletju se je nepričakovano poslednjič prebudila v monumentalni obliki. Takrat je vplivni Leopold Karel grof Lamberg (1708–1770) iz boštanjško-čreteške linije Lambergov na robu sedanjega parka Tivoli v Ljubljani med letoma 1752 in 1755 zgradil dvorec Leopoldsdruhe – imenovati ga je mogoče kar ljubljanski Versailles, ki so ga pozneje po Szögenyjih poimenovali Cekinov grad.⁸³ S Cekinovim gradom se je zaključila izjemno zanimiva arhitekturna dejavnost,

⁷³ Prim. Smole, *Graščine*, str. 120; Potočnik, *Grad Brdo*, str. 27–28.

⁷⁴ Prim. Loserth, *Geschichte*, str. 169, 200, priloga; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Vidmar, *Grad Vurberk*, str. 64.

⁷⁵ Na ta podvig sta do leta 1952 spominjala marmornata grba Stubenbergov in Lambergov, ki sta bila skupaj vzdignana na vzhodni dvoriščni fasadi sedaj porušenega gradu. Stubenbergov grb je sedaj vzdignan nad glavnim vhodom v grad, Lambergov grb pa velja kot izgubljen in je dokumentiran na predvojnih fotografijah, ki jih hrani INDOK center v Ljubljani.

⁷⁶ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 508–509; prim. Smole, *Graščine*, str. 114; Žvanut, *Od viteza*, str. 173; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 84, 100, 501, 559.

⁷⁷ Jakob III. baron Lamberg je bil sin Gašperja pl. Lamberga in nečak Jakoba II. pl. Lamberga. Boril se je proti Turkom, leta 1546 je postal kranjski deželni upravitelj, med letoma 1554 in 1568 pa je bil kranjski deželni glavar (Otorepec, Lamberg, str. 94; Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg).

⁷⁸ Prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 337; Smole, *Graščine*, str. 96, 150, 634; Žvanut, *Od viteza*, str. 173; Stopar, *Grajske stavbe* 6, str. 36, 38, 72, 76 (z napačno navedbo, da so napisne plošče, ki dejansko pričajo o prezidavah gradov Kamen in Glanz, sedaj na prvotnih lokacijah); Stopar, *Grajske stavbe* 10, str. 36–55; Sapač, Mesta, trgi, gradovi in samostani, str. 738, 753–754, 765, 809, 819–820, 835. Vse našete grajske stavbe so sedaj razvaljene in o renesančnih gradbenih podvigih je mogoče sklepati samo na podlagi fragmentov.

⁷⁹ Smole, *Graščine*, str. 94; prim. Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28.

⁸⁰ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 493; Sapač, *Razvoj*, str. 97. Morda je vhodni obor na Boštanju nastal, ko je bil Boštanj v posesti snežniške linije rodovine Lamberg – in sicer breškega graščaka Gregorja I. pl. Lamberga († 1565) oziroma njegovega sina Lenarta († pred 1565). Prim. Slana, *Iz zgodovine*, str. 27–28.

⁸¹ Prim. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 82, 93, 558. V župnijski cerkvi v Boštanju ob Savi se je ohranil kakovostni celopostavni figuralni epitaf Janeza Viljema pl. Lamberga iz okoli leta 1570 (Cevc, *Kiparstvo*, str. 99–100).

⁸² Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg; Smole, *Graščine*, str. 119; Stopar, *Grajske stavbe* 11–12, str. 21–29; Sapač, *Razvoj*, str. 30, 47, 87, 165, 193.

⁸³ Šumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 120.

ki se je skoraj dve stoletji prej začela z gradnjo gradu Breg pri Ribnici.

Usoda gradu Breg po dokončanju gradnje

Vse kaže, da se breški grad od dokončanja gradnje okoli leta 1470 do začetka propadanja v 18. stoletju gradbeno ni omembe vredno spremenil. Ostal je sedež zemljiškega gospodstva, ki je bilo bistveno manjše od sosednjih ribniškega in ortneškega. Podložniki breškega gospodstva so bili razpršeni po raznih vaseh.⁸⁴ Prihodki gospodstva niso bili posebno visoki in niso omogočili obsežnejših gradbenih sprememb, s katerimi bi v 16., 17. ali 18. stoletju grajski kompleks prilagodili novi renesančni oziroma baročni modi. Vse kaže, da gradu nikoli ni prizadel kakšen požar, tako kakor, denimo, sosednji ribniški grad. Korenitejše prezidave so onemogočile tudi številne menjave lastnikov in pogosto razpršeno lastništvo gospodstva.

Valvasor navaja, da so gospodje Lambergi grad Breg dolgo posedovali.⁸⁵ Po smrti Andreja I. pl. Lamberga leta 1473 je pripadel njegovemu mlajšemu sinu Gregorju I. pl. Lambergu, ki je dedoval tudi gradova Boštanj pri Sevnici in Snežnik. Leta 1524 je dosegel plemiški naslov baron. Umrli je leta 1565, star blizu sto let. Preživel je večino svojih sinov, nečakov in pranečakov.⁸⁶ Poročen je bil z Uršulo, roj. pl. Hohenwart(er).⁸⁷ Najbrž si je Gregor I. grad Breg sprva delil s svojim starejšim bratom Janezom II. pl. Lambergom, ki je brez potomcev umrl leta 1536.⁸⁸ Na to kaže omemba Janeza pl. Lamberga z Brega – *de Willingrein* – s konca 15. stoletja.⁸⁹ Ko sta na Bregu gospodovala zakonca Gregor I. in Uršula pl. Lamberg, je bil grad gotovo dovolj ugledna srednje velika plemiška rezidenca in od sredine 16. stoletja je imel – tako kakor sosednji ribniški grad in bližnji Turjak – vlogo protestantskega žarišča.⁹⁰ Lambergi so postali vneti pristaši Lutrovih nauk in zato ne preseneča, da je v breškem gradu konec avgusta 1562 pridigal Primož Trubar (1508–1586). To je bilo v obdobju, ko je bil Trubar med letoma 1562 in 1565 superintendent slovenske protestantske cerkve v Ljubljani in je prišel v Ribnico opraviti žalno slovesnost za pokojno Uršulo pl. Lamberg z Brega. Ob tej priložnosti je nameraval pridigati v ribniški župnijski cerkvi, a mu je ribniški župnik to preprečil. Obred je zato opravil na Bregu. Trubar se je sicer večkrat iz mest oziroma

Breg z gradom na avstrijskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja (Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu, 1, sekcija 224).

Breg z zadnjim ostankom grajskega kompleksa v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823. Izrez (ARS, AS 176, N/N175/g/A08).

trgov zatekel v grajske stavbe; novembra 1563 se je iz Gorice umaknil na grad Rubije.⁹¹

Pred breškim graščakom Gregorjem I. pl. Lambergom so poleg njegove žene Uršule umrli tudi vsi njegovi odrasli sinovi: Janez III., Gerhard († 1556), Lenart in Wolf(gang) († 1550) pl. Lambergi. Lenart je živel na gradu Boštanj ob Savi, ni imel moških potomcev in ko so ga med bojnim pohodom zajeli Turki, se ni več vrnil na Kranjsko. Wolf(gang) je bil kranjski deželni vicedom in odbornik.⁹² Po Gregorjevi smrti leta 1565 so si zato breško gospodstvo razdelili njegovi vnuki in vnukinje. Prvo četrtno gospo-

⁸⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 482, 488; Smole, *Graščine*, str. 103.

⁸⁵ Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651.

⁸⁶ Slana, *Iz zgodovine*, str. 28. Leta 1485 je na gradu Breg še živela Andrejeva vdova Elizabeta pl. Lamberg (Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin. II*, str. 526–527).

⁸⁷ Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

⁸⁸ Prav tam.

⁸⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341, 483.

⁹⁰ Prim. Voje, *Slovenci*, str. 85.

⁹¹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 351, 484, 548; Gestrin, *Reformacija*, str. 97; Zdunič, *Ribnica*, str. 55; Voje, *Slovenci*, str. 86; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 25; Glavan, *Trubarjev album*, str. 117.

⁹² Slana, *Iz zgodovine*, str. 28; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

stva sta dobila brata Janez Krištof in Janez Ludvik pl. Lamberga, gospoda v Boštanju ob Savi, kot dediča njunega pokojnega očeta Janeza III. pl. Lamberga. Drugo četrtno sta prejeli sestri Margareta, žena Janeza pl. Hofkirchna barona v Kolbnici in Ymendorfu, in Magdalena, žena barona Henrika Starhemberga, ki sta bili hčeri pokojnega Wolf(gang)a pl. Lamberga. Tretja četrtna je pripadla Evi, ženi Sigmunda Leysserja iz Kamerna (Camern), ki je bila hči pokojnega Gerharda pl. Lamberga. Zadnjo četrtno je dobila Ana Marija, ki je bila hči pokojnega Lenarta pl. Lamberga. Ana Marija pl. Lamberg je kmalu umrla samska in njeno četrtno breškega gospostva sta dedovala njena bratranca Krištof in Janez Ludvik pl. Lamberg. Kmalu so tudi sestri Marjeta in Magdalena ter Eva prodale svoje deleže gospostva Janezu Krištofu in Janezu Ludviku pl. Lambergoma, ki sta tako združila Breg v svojih rokah. Posesti pa nista obdržala dolgo; bila sta zelo zadolžena in sta breško gospostvo morala prodati.⁹³

Od leta 1571 je bil lastnik Brega Friderik pl. Wernegkh, ki je bil eden od upnikov Lambergov. Grajska stavba je takrat omenjena kot trdnjava in dvorec z obzidjem.⁹⁴ Friderik pl. Wernegkh je kot lastnik Brega izpričan tudi v letih 1579 in 1582.⁹⁵ Leta 1593 se je skupaj s sinom Erazmom na cesarski strani udeležil bitke pri Sisku. Umrli je pred 26. novembrom 1598.⁹⁶ Njegovi potomci so na Bregu gospodovali do leta 1686. Friderikova sinova Erazem in Oton Henrik pl. Wernegkha se v virih omenjata med letoma 1592 in 1616 in umrla sta pred letom 1619. Med letoma 1604 in 1607 so si breško gospostvo delili brata Erazem in Oton Henrik pl. Wernegkha ter brata Ahac in Janez Ambrož grofa Thurn-Valsassina; vsak od njih je imel eno četrtno. S kupno pogodbo, ki sta jo 19. novembra 1607 sklenila Ahacev sin Janez Ludvik grof Thurn-Valsassina in Erazem pl. Wernegkh, je delež baronov Thurnov prešel v last Wernegkhov. Po Erazmovi smrti sta breško gospostvo dedovala njegova sinova Adam Gotfrid in Herman Julij pl. Wernegkha. Zadnji je 13. februarja 1636 kupil tudi bratov delež. Njegovi sinovi in dediči Henrik Julij, Franc Erazem, Jurij Gotfrid in Janez Valerij baroni Wernegkhi so leta 1686 zaradi prezadolženosti prodali gospostvo Breg, skupaj z dvorcem Rožnik (Rosenprun) in dvorom Dobljče pri Črnomlju, svojemu svaku Janezu Krstniku baronu Wizensteinu (1645–1698).⁹⁷ Ta je bil od leta 1660 lastnik gospostev Lebek in Ponoviče. Njegova hči

Ana Poliksena (1678–1715) se je leta 1694 poročila z Vajkardom Leopoldom Ursinijem grofom Blagajem (ok. 1674–1719) in mu za doto v zakon prinesla Lebek in Ponoviče.⁹⁸ Breg je bil skupaj z dvorcem Rožnik v njeni lasti od leta 1707.⁹⁹ Po njeni smrti je pripadel njenemu možu, ki ga je obdržal do smrti leta 1719.¹⁰⁰ Zatem je gospostvo Breg dedoval njegov mladoletni sin Janez Gašper Ursini grof Blagaj (1717–pred 1732). Leta 1732 je njegov dedič in stric Sigmund Anton Ursini grof Blagaj (1686–1755) Breg prodal Francu Rudolfu pl. Oblaku baronu Wolkenspergu (1725–1803).¹⁰¹ Wolkensperg je Breg leta 1753 prodal ribniškemu graščaku Gvid(obald)u grofu Kobenzlu (1716–1797).¹⁰² Ta je zatem breško gospostvo združil z gospostvom Ribnica.¹⁰³

Breški grad gotovo že za Vajkarda Leopolda Ursinija grofa Blagaja ni imel rezidenčnega pomena. Grof je prebival v prenovljenem velikem baročnem dvorcu Ponoviče blizu Litije, ki je v zgodnjem 18. stoletju prevzel tudi vlogo središča zemljiških gospostev Lebek in Knežija oziroma Knežji pot.¹⁰⁴ Morda se je odločil, da – tako kakor Lebek in Knežijo – opusti tudi grad Breg. A bolj verjetno se zdi, da je breški grad obstal do časa po letu 1753, ko je izgubil funkcijo upravnega središča zemljiškega gospostva. Gvido(bald) grof Kobenzl na Bregu gotovo nikoli ni prebival. Če se je mudil na Ribniškem, mu je kot rezidenca služil ribniški grad, sicer pa se je v glavnem zadrževal na gradu v Štanjelu na Krasu in v dvorcu Lože pri Vipavi. Grad Breg je doletela podobna usoda kakor po letu 1716 renesančni Kobenzlov dvorec Šteberk blizu Loža na Notranjskem; čeprav ni bil posebno stara stavba in je imel ugodno lego v nižini, so ga v obdobju, zaznamovanem z racionalizmom in

⁹⁸ Smole, *Graščine*, str. 254–255, 377, 702 (z zmotno zapisano letnico poroke 1698); Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*. 16. stoletje, str. 262, 271; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*. 17. stoletje, str. 187, 189.

⁹⁹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 6. zvezek (1662–1756), fol. 46. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Mihui Preinfalku. Prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 492; ARS, SI AS 774, fasc. 46: gospostvo Breg pri Ribnici: listina 1707; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 101; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26.

¹⁰⁰ Smole, *Graščine*, str. 103; prim. Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 341 (z zmotnimi podatki).

¹⁰¹ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, 6. zvezek (1662–1756), fol. 92. Za posredovani podatek se zahvaljujem dr. Mihui Preinfalku. Prim. Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*. 16. stoletje, str. 262, 271; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*. 17. stoletje, str. 195, 202.

¹⁰² Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 492; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; prim. Smole, *Graščine*, str. 255, 703.

¹⁰³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 492–494; Smole, *Graščine*, str. 103. Gvido(bald) grof Kobenzl je bil gospodar ribniškega gradu od leta 1742. Od leta 1764 je imel tudi grad v Štanjelu na Krasu in dvorec Lože pri Vipavi (Smole, *Graščine*, str. 271, 422, 596; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 256).

¹⁰⁴ Elegantni dvorec Ponoviče blizu Litije so okoli leta 1714 za Vajkarda Leopolda Ursinija grofa Blagaja – domnevno po načrtih uglednega arhitekta Carla Martinuzzija – zelo povečali in celovito preoblikovali v baročnem duhu. Prim. Sumi, *Arhitektura 18. stoletja*, str. 251.

⁹³ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 484; prim. Wurzbach, *Das Biographische Lexikon*, I. Stammtafel der Grafen und Fürsten von Lamberg.

⁹⁴ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 485–486.

⁹⁵ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 349; Smole, *Graščine*, str. 103.

⁹⁶ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 487–488, 523–524.

⁹⁷ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 488–491; Smole, *Graščine*, str. 103, 695; Preinfalk, *Plemiške rodbine na Slovenskem*. 17. stoletje, str. 189; prim. Valvasor, *Die Ehre*, XI, str. 651; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68; Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26.

Giovanni Daniele Donat, Portret Gvidobalda grofa Kobenzla, 1775 (Gorica, Fondazione Palazzo Coronini Cronberg).

varčevanjem, zaradi izgube funkcije upravnega središča zemljiškega gospostva preprosto razkrili in večino njegovega gradbenega materiala uporabili za nove gradnje.¹⁰⁵ Morda je usodo breškega gradu zapečatil požar trga Ribnica 18. julija 1778.¹⁰⁶ Zdi se, da so za obnovo ribniškega gradu in morda tudi nekaterih trških stavb začeli uporabljati stavbno gradivo iz zapuščenega breškega gradu. Morda so iz grajskega materiala v poznem 18. stoletju oziroma pred nastankom mape franciscejskega katastra leta 1823 zgradili tudi kamniti dvoločni most čez Bistrico ob mlinu zahodno od lokacije breškega gradu. Gotovo so najprej uporabili material iz v tistem času že povsem nepotrebnega zunanega grajskega obrambnega obzidja. Vsekakor so breški grad začeli podirati že pred zadnjim desetletjem 18. stoletja. O tem priča spremno besedilo k avstrijskemu vojaškemu zemljevidu iz časa med letoma 1763 in 1787: »Stari grad na Bregu, sicer *Wiligrain*, je že razpadel – *ist schon Czerfall* – vendar se tam dobi zelo dober gradbeni material.«¹⁰⁷ Ko je

Zadnji ostanek gradu Breg okoli leta 1930 (Ilustrirani Slovenec, 7, 1931, str. 390).

30. julija 1810 sin in dedič Gvid(obald)a grofa Kobenzla Janez Filip grof Kobenzl (1741–1810) gospostvo Ribnica z Bregom in palačo v Ljubljani malo pred svojo smrtjo prodal ribniškemu oskrbniku Antonu Rudežu (1757–1829),¹⁰⁸ je bil breški grad gotovo že vsaj v pretežni meri razvaljen. Ribniški zgodovinar Anton Skubic se je motil, ko je zapisal, da je bil leta 1810 še cel.¹⁰⁹ Rudež je po letu 1810 samo dokončal rušenje, ki se je začelo pred letom 1787. Do nastanka mape franciscejskega katastra leta 1823 je od gradu ostal samo severni vogal oziroma severozahodna in severovzhodna stena njegovega glavnega poslopja.¹¹⁰ Po nastanku franciscejskega katastra, najverjetneje okoli leta 1830, je Anton Rudež oziroma njegov sin Jožef Anton Rudež (1793–1846) ob grajskem vrtu v Ribnici začel graditi pivovarno in za novo poslopje so uporabili kamen iz razvalin breškega gradu.¹¹¹ Zdi se, da pozneje ostankov gradu niso več rušili in da so se razvaline od druge polovice 19. stoletja do danes v glavnem ohranile v nespremenjeni obliki. Grajskih ostankov se je sčasoma oprijelo

vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je breški grad označen kot štiritraktna stavba s pravokotnim notranjim dvoriščem. Pri tem očitno gre za zmotno upodabljanje, ki je nastalo zaradi majhnega merila. V resnici označeno notranje dvorišče predstavlja glavno grajsko poslopje, z rdečo barvo označeni trakti pa so bili v resnici medzidje med glavnim poslopjem in obrambnim obzidjem.

¹⁰⁸ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 366, 374–377, 492–494; Smole, *Graščine*, str. 422, Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26; Sapač, *Grajske stavbe* 24, str. 257.

¹⁰⁹ Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 494; prim. *Krajevni leksikon Slovenije*, II, str. 557.

¹¹⁰ ARS, AS 176, N/N175/g/A08.

¹¹¹ Pivovarna v novem poslopju menda nikoli ni obratovala. Nadstropno poslopje so uporabili za stanovanjske namene ter ga med letoma 1843 in 1845 preuredili za nastanitev okrajnega komisariata. Med letoma 1848 in 1948 je bilo v tistem poslopju ribniško sodišče, sedaj pa so v njem prostori Upravne enote Ribnica. Poslopje nosi hišno številko Gorenjska cesta 9, Ribnica (Skubic, *Zgodovina Ribnice*, str. 493–494; Smole, *Graščina Ribnica*, str. 30, 100; prim. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, str. 68).

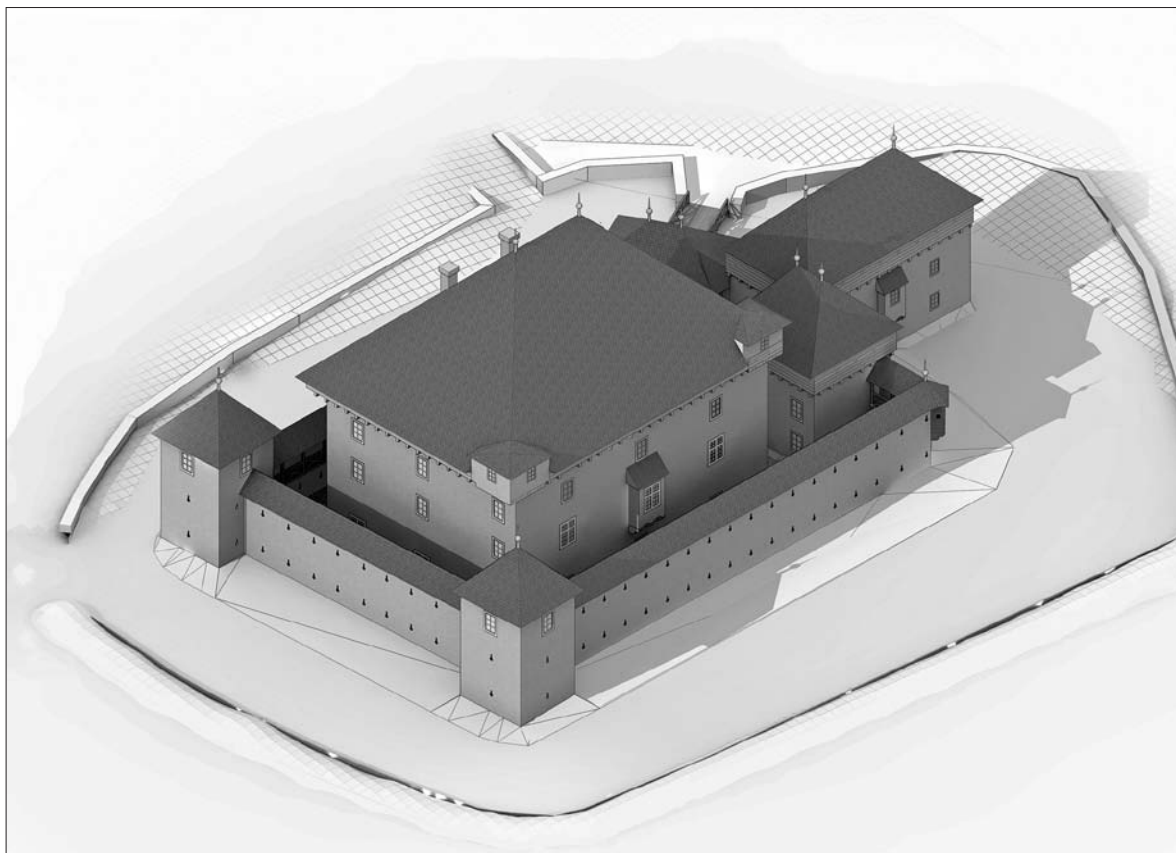
¹⁰⁵ Za dvorec Šteberk: Čufar in Lozar Štamcar, *Dendrokronološko datiranje*, str. 74–80; Sapač, *Grajske stavbe* 18, str. 178–181.

¹⁰⁶ Za požar: Golec, *Družba*, str. 400.

¹⁰⁷ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, 1, sekcija 224, opisi, str. 50; prim. Stopar, *Grajske stavbe* 15, str. 26. Na avstrijskem

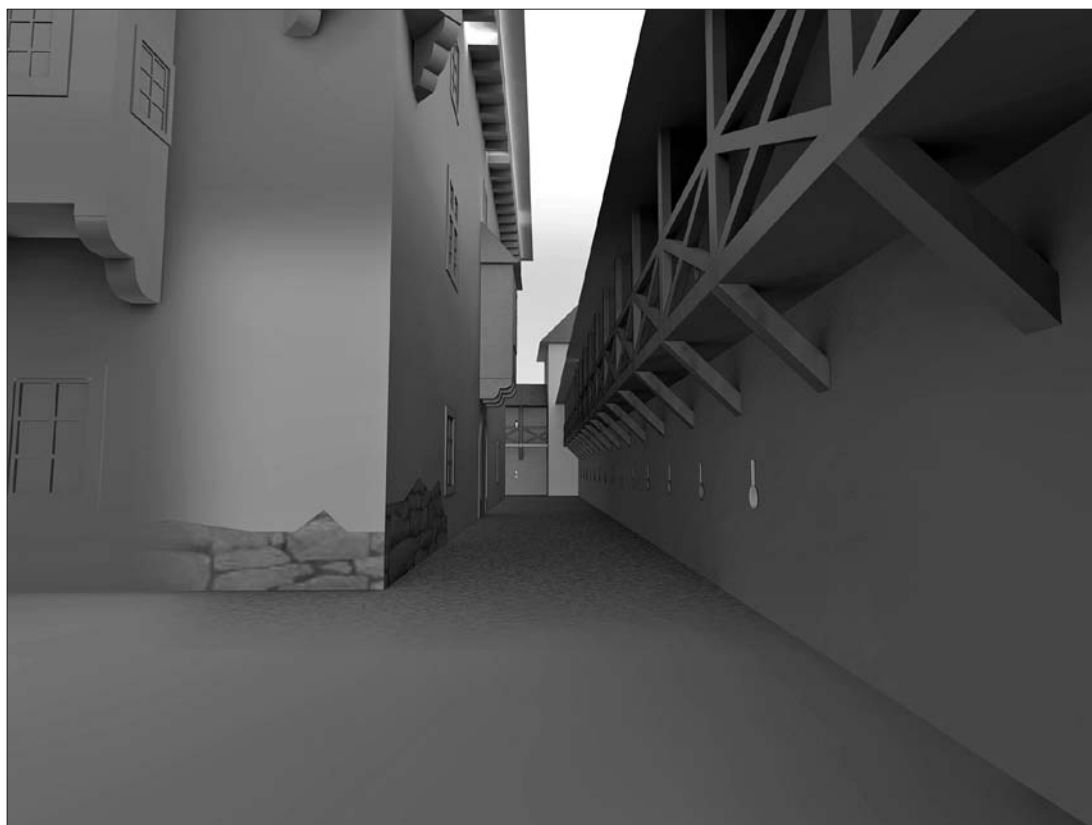
Grad Breg iz zraka s severne strani okoli leta 1500 z označenim sedanjim obsegom razvalin. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Breg iz zraka z južne strani okoli leta 1500. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Breg z vzhodne strani okoli leta 1500. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

Grad Breg okoli leta 1500 z označenim sedanjim obsegom razvalin. Pogled na notranjo stran zunanjega obrambnega obzidja in na glavno fasado glavnega grajskega poslopja. Računalniška študija. Poskus rekonstrukcije (izdelal Luka Gotal na podlagi risb Igorja Sapača, 2018).

ljudsko poimenovanje grad na Pungertu – po nekdanjem sadovnjaku (nemško *Baumgarten*, iz česar izhaja beseda Pungert oziroma Pungart), ki je južno od lokacije gradu označen tudi v mapi franciscejskega katastra iz leta 1823.¹¹²

Nadaljnja usoda ostankov gradu Breg je nedorečena. Glede na ugotovljen velik kulturnozgodovinski pomen breškega gradu bi bilo treba njegove razvaline nedvomno razglasiti za kulturni spomenik. Poskrbeti bi bilo treba za odstranitev grmičevja in dreves, ki ogrožajo ostanke zidov, in v nadaljevanju zagotoviti redno košnjo grajskega območja. Ž nekaj več poguma bi bilo mogoče razpadajoče ostanke zidov statično sanirati, območje celovito arheološko raziskati in ponovno urediti dostop do grajskega jedra čez nov mostovž nad grajskim jarkom. Kazalo bi razmisliti o možnosti ponovne napeljave vode v obrambni jarek in vključitve grajskih ostankov v urejen širši parkovni kompleks. S primerno ohranitvijo in ureditvijo ostankov breškega gradu bi Ribniško in s tem vsa Slovenija pridobila urejen dragocen kulturni spomenik več.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

SI AS 173 – Imenjska knjiga za Kranjsko

SI AS 176/N/N175/g/A08 – Franciscejski kataster za Kranjsko (k. o. Gorenja Vas pri Ribnici), 1823

SI AS 774 – Gospodstvo Ribnica, 1432–2005 (Gospodstvo Breg pri Ribnici, 1707–1776)

INDOK – INDOK center pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije

Fototeka (Breg pri Ribnici)

Zbirka akvarelov (Breg pri Ribnici, avtor: Janko Trošt)

KMJ – Knjižnica Mirana Jarca Novo mesto

Komelj, Ivan: Dolenjski gradovi. Pretipkani terenski zapiski iz let 1945–1949, zvezki I–XV. Rokopisni oddelek – mapa CLXVII (Inventarna knjiga rokopisov), Ms 81, št. 1 (leto dobave: 1956): Pretipkani zapiski o gradu Breg na enem listu z dvema prostoročnima skicama.

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana

Fototeka: Fotografije razvalin gradu Breg pred letom 1990

OBJAVLJENI VIRI IN LITERATURA

Bizjak, Matjaž in Miha Preinfalk: *Turjaška knjiga listin. II. Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2009 (Thesaurus memoriae. Fontes; 8).

Büren, Guido von in Alfred Schuler (ur.): *Die Burg in der Ebene*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2016 (Forschungen zu Burgen und Schlössern; 17).

Cevc, Emilijan: *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.

Čufar, Katarina in Maja Lozar Štamcar: Dendrokronološko datiranje lesenega stropa iz dvorca Šteberk na Cerkljanskem. *Argo*, 47/2, 2004, str. 74–80.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških tabarov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.

Gerlanc, Bogomil (ur.): *Kočevo. Zemljepisni, zgodovinski in umetnostno-kulturni oris kočevskega okraja. Vodnik z adresarjem*. Kočevje: Turistično olepševalno društvo, 1956.

Gestrin, Ferdo: Reformacija v Ribnici in okolici. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 95–101.

Glavan, Mihael: *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Ljubljana, 1999 (Doktorska disertacija na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani).

Gradišnik, Marina, Darko Viler in Nadja Kovačič: *Janko Trošt. 1894–1975*. Ribnica: Rokodelski center, 2011.

Gradišnik, Marina: *Ribnica, veličina majhnosti. Ribniška zgodovina od prazgodovinske naselbine pri Žlebiču do devetdesetih let prejšnjega stoletja*. Ribnica: Muzej Miklova hiša, 2007.

Hočvar, Teja: *Gospodstvo Ortnek*. Velike Lašče: samozaložba, 2015.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana: DZS, 1997.

Komelj, Ivan: Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem. Stavbno zgodovinski oris. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta I, 1951, str. 37–85.

Komelj, Ivan: Utrdbena arhitektura 16. stoletja v Sloveniji. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta VII, 1965, str. 73–92.

Kos, Dušan: *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo, 1937.

Krajevni leksikon Slovenije. II. knjiga (ur. Roman Savnik ur.). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.

Lazar, Tomaž: Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: münchenski rokopis Cod.

¹¹² ARS, AS 176, N/N175/g/A08. Z vulgarnim imenom Grad Pungart je breški grad označen tudi v registru nepremične kulturne dediščine pri Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. (<http://rkd.situla.org/>)

- icon 222. *Zgodovinski časopis*, 71/1–2, 2017, str. 106–162.
- Loserth, Johann: *Geschichte des Altsteirischen Herren- und Grafenhauses Stubenberg*. Graz, Leipzig: U. Moser, 1911.
- Makarovič, Gorazd: Pričevanje gotskega stolpa Keblja o stanovanjski kulturi. *Etnolog*, 5 (LVI), 1995, str. 143–205.
- Otorepec, Božo: Doneski k zgodovini Ribnice in okolice v srednjem veku. *Kronika*, 30/2, 1982, str. 79–87.
- Otorepec, Božo: Lamberg. *Enciklopedija Slovenije*, 6. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 94–95.
- Potočnik, Mitja: *Grad Brdo skozi stoletja*. Novo mesto: Marcus, 2008.
- Predovnik, Katarina: Slovenska arheologija in raziskovanje gradov. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 413–432.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2005.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 16. stoletje. 1. del. Od Barbov do Zetscherjev*. Ljubljana: Viharnik, 2016 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 5).
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem. 17. stoletje. 1. del. Od Billichgrätzov do Zanettijev*. Ljubljana: Viharnik, 2014 (Zbirka Blagoslovljeni in prekleti; 4).
- Rajšp, Vincenc (ur.): *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, 1*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Reisp, Branko: Valvasorjeva Topographia Arcium Lambergianarum. *Kronika*, 14/3, 1966, str. 153–154.
- Sapač, Igor: Arhitekturnozgodovinska problematika srednjeveških plemiških dvorov na območju Litije, Šmartna in Gabrovke. *Kronika*, 59/3, 2011, str. 371–410.
- Sapač, Igor: Grad Krupa. Stavbnozgodovinski oris. *Kronika*, 58/3, 2010, str. 557–574.
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Planino, Postojno in Senožecami*. Ljubljana: Viharnik, 2005 (Grajske stavbe 17).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Med Idrijo in Snežnikom*. Ljubljana: Viharnik, 2006 (Grajske stavbe 18).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. III. Notranjska. Porečje Reke z Brkini*. Ljubljana: Viharnik, 2007 (Grajske stavbe 19).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. III. Območje Nove Gorice in Gorice*. Ljubljana: Viharnik, 2010 (Grajske stavbe 22).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. IV. Brda in Zgornje Posočje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 23).
- Sapač, Igor: *Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. V. Kras in Primorje*. Ljubljana: Viharnik, 2011 (Grajske stavbe 24).
- Sapač, Igor: Kaj je grad? Problematika terminološke oznake in temeljne definicije. *Kronika*, 60/3, 2012, str. 391–412.
- Sapač, Igor: Mesta, trgi, gradovi in samostani v Slavi vojvodine Kranjske. Popravki in dopolnitve. *Studia Valvasoriana. Zbornik spremljanih študij ob prvem integralnem prevodu Die Ehre Deß Hertzogthums Crain v slovenski jezik*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2014, str. 703–892.
- Sapač, Igor: *Razvoj grajske arhitekture na Dolenjskem in v Beli krajini*. Ljubljana, 2003 (Diplomsko delo na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani).
- Sapač, Igor: Srednjeveški stavbni zasnovi gradov v Črnomlju in Metliki. *Kronika*, 58/3, 2010, str. 531–556.
- Simoniti, Primož: *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Simoniti, Vasko: *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Skubic, Anton: *Zgodovina Ribnice in ribniške pokrajine*. Buenos Aires: Editorial Baraga, 1976.
- Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48/1–2, 2000, str. 20–41.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Smole, Majda: *Graščina Ribnica*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije, 1980.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan: Architektursymbolik in mittelalterlichen Höfen Sloweniens. *Simbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*. Graz: ADEVA, 1992.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save. 1*. Ljubljana: Viharnik, 1996 (Grajske stavbe 6).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Območje Kamnika in Kamniške Bistrice*. Ljubljana: Viharnik, 1997 (Grajske stavbe 7).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Med Polhovim Gradcem in Smlednikom*. Ljubljana: Viharnik, 1998 (Grajske stavbe 8).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Med Goričanami in Gamberkom*. Ljubljana: Viharnik, 2000 (Grajske stavbe 10).
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Porečje Krke*. Ljubljana: Viharnik, 2000. (Grajske stavbe 11–12).

- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana: Viharnik, 2003. (Grajske stavbe 15).
- Šumi, Nace: *Arhitektura 16. stoletja na Slovenskem. Obdobje renesanse. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 1997.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom. Katalog Arhitekturnega muzeja*. Ljubljana, 2001.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 18. stoletja na Slovenskem. Obdobje zrelega baroka*. Ljubljana: Arhitekturni muzej, 2007.
- Šumi, Nace: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.
- Šumi, Nace: *Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1966.
- Valvasor, Janez Vajkard: *Topografija Kranjske 1678–1679. Skicna knjiga*. Faksimiliran natis originala iz Metropolitanske knjižnice v Zagrebu. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogtums Crain*. Laybach, Nürnberg, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae. Wagensperg in Crain, 1679. Faksimilirana izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba; München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1970.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia arcium Lambergianarum id est arces, castella et dominia in Carniola habita ... possident comites a Lamberg*. Bagenspergi: per Ioannem Weichardum Valvasor, 1679.
- Vidmar, Polona: Grad Vurberk: Lastniki, stavbe in oprema. V *ogledalu časa. Zbornik občine Duplek*. Duplek: Občina, 2006, str. 57–89.
- Voje, Ignacij: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Wurzbach, Constant: *Das Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 14. Teil. Laichardingenzi und Nachträge (II. Folge)*. Wien: Hof- und Staatsdruckerei, 1865.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: Viharnik; Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

SPLETNI VIRI

<http://rkd.situla.org/>
<https://topografija.zrc-sazu.si/>

S U M M A R Y

Castle Breg near Ribnica in the Dolenjska region and its architectural-historical significance

The article presents the hitherto neglected architectural and historical significance of the Castle Breg near Ribnica in the Dolenjska region. The castle was built about 1470 for the then territorial princely steward of the Ribnica Castle, Andreas (I) von Lamberg (died in 1473), in place of a medieval manor house that was first indirectly mentioned in sources in 1241 and then directly in 1436 as *hof zum Willigen Rain*. After 1465, the manor house disappears from records and it was most likely destroyed by the Turks in 1469. The Breg Castle was built as one in a long series of fortifications to fend off the Turkish onslaught into the territory of present-day Slovenia. It was designed as a flatland, heterogeneous castle complex with a circular moat, an unattached one-storey defensive wall with one- to two-storey fortified towers and two two-storey auxiliary buildings adjoining it, as well as a higher monolith-like, two-and-a-half storey freestanding palace building in the centre. From the functional perspective, the castle served a well-balanced combination of defensive, residential, administrative, and economic purposes. Its design predominantly featured an intertwining of Gothic tradition and new early Renaissance trends. The remnants suggest a high-quality construction. The building analysis has found the Castle Breg to be an interesting example of architectural development, featuring a hybrid layout where a single architectural phase merged the concept of anti-Turkish fortification or *tabor* on the one hand and a proto-Renaissance noble mansion built on flatland and exhibiting late-Gothic architectural details on the other. The construction of the Breg Castle ushered in an era of an extremely rich building and architectural activity of the Lamberg family in Carniola, which lasted until the late sixteenth century and resulted in numerous new castle buildings, as well as remodelled and expanded medieval castle layouts. Ever since its construction about 1470, the Breg Castle structure remained unchanged until it fell to ruin in the eighteenth century. It was owned by the noble Lamberg family until 1571 and then passed on to the noble family of Wernegkh. In 1686, the castle came into the possession of Johann Baptist Baron of Wizenstein and after 1707 his son-in-law Weikhard Leopold Ursini Count of Blagaj (died in 1719). In 1753, Breg was purchased by the lord of Ribnica's manor, Guidobald Count of Kobenzl who merged the seigniories of Breg and Ribnica. After that, the

Breg Castle was abandoned and served as a stone quarry. The exploitation of the castle rubble to obtain construction material continued in the first half of the nineteenth century under the Rudež family, since 1810 the owners of the Ribnica and Breg seigniory.

Although very little is left of the castle today, it is still possible to make a sufficiently reliable interpretation of its illustrative architectural design from the last third of the fifteenth century.

Ostanki gradu Breg okoli leta 1930 (Zbirka razglednic Muzeja Ribnica, inv. št. 1592).